

המדיניות והאסטרטגיה של בן-גוריון בגמר מלחמת העצמאות

מאיר פעיל

כשעמדה שאלת שלימות הארץ בלי מדינה
יהודית, או מדינה יהודית בלי שלימות הארץ
- בחרנו במדינה יהודית בלי שלימות הארץ.

(ד' בן-גוריון, דברי הכנסת, I,
'שיבה כ', 4.4.1949, עמ' 307)

פתח דבר

אין ספק כי בתחילת מלחמת העצמאות ובמהלך ארבעת החודשים הראשונים שלה, בין סוף נובמבר 1947 למאוס 1948, קיבלה ההנהגה הציונית, בראשותו של דוד בן-גוריון, את דין החלטת העצרת הכללית של האו"ם (החלטה מס' 181), מיום 29 בנובמבר 1947, על מרכיביה הטריטוריאליים - כולל ירושלים בינלאומית, אובדן הגליל המערבי, ותפעול יפו כעיר נמל של המדינה הערבית. רק בעקבות ההצלחות וההישגים המבצעיים-התקפיים של 'ההגנה', על פי תוכנית ד', במהלך אפריל ותחילת מאי 1948 - כיבוש טבריה, חיפה, בית-שאן, צפת, יפו (בסיוע אצ"ל) ועכו; יצירת רצף טריטוריאלי עם יישובי הנגב ו'אצבע' הגליל העליון המזרחי; איחוד השכונות היהודיות במערב ירושלים וכיבוש מסדרון רצוף בשטחי ההר, מירושלים מערבה אל שער הגיא - החל בן-גוריון, בתמיכת רוב המנהיגים במועצת-העם ובמנהלת-העם (שמ' 14 במאי הפכה ליממשלה הזמנית), לגבש החלטות הפותחות נתיבים לחרוג מן המגבלות של החלטה 181. דוגמה מובהקת לכך היא החלטת מנהלת-העם ב-12 במאי שלא לציין במגילת העצמאות את גבולות החלוקה, כשהיא מקבלת את הטיעון של בן-גוריון, כהאי לישנא: '... אם ... יעשו בנו מלחמה [תבוא

פלישה של צבאות ערב] ואנחנו נכשיל אותם, או נתפוס את הגליל המערבי ואת הדרך משני עברי הכביש של ירושלים, וכל זה יהיה חלק של המדינה, אם יספיק לנו הכות. למה להתחייב?¹

ב־15 במאי אכן פלשו חמישה צבאות ערביים אל ארץ־ישראל המערבית: צבאות מצרים, ירדן, עיראק, סוריה וצבא לבנון (שכלל אלמנטים מתנדבים של 'צבא ההצלה' בפיקודו של קאוקג'י). ארגון 'ההגנה', שהפך לצה"ל ב־1 ביוני, הצליח בקושי רב לבלום את הצבאות הערביים הפולשים, לאחר שהצליחו להינעץ די עמוק בתוככי ארץ־ישראל, לנתק את הנגב ואת ירושלים, לאיים על תל־אביב ומישור החוף בשרון ובעמק חפר, ואף לסכן את הקשר הטריטוריאלי ממרכז הארץ אל עמק יזרעאל המזרחי, עמק בית־שאן, הגליל התחתון והגליל העליון. ממשלות ערב הסכימו לקבל את הצעת ההפוגה של מתווך האו"ם, הרוון פולקה ברנאדוט, למשך ארבעה שבועות (מ־11 ביוני עד 9 ביולי), רק משום שהבחינו כי צבאותיהן אמנם חדרו עמוק, אבל נבלמו.²

ערב ה־15 במאי 1948 נתן בן־גוריון לארגון 'ההגנה' את אישור הדרג המדיני לבצע ארבעה מהלכים צבאיים אופרטיביים־התקפיים, שחרגו במפורש מהגבולות הטריטוריאליים שהקצה האו"ם למדינה היהודית:

1) ב־12 במאי נתן בן־גוריון אישור 'לכבוש את הדרך לירושלים ... למרות הכישלון בגוש עציון ... צריך יהיה להחזיק בזה שלושה גדודים ... ולא צריך להוציא את זה מידניו'.³ לקראת ה־15 במאי אכן הצליחה חטיבת הראל (חטיבה 10) להשתלט על מסדרון בהרים, לאורך הכביש הראשי משער הגיא עד ירושלים, בעוד חטיבת גבעתי (חטיבה 5) משתלטת על הדרך בין חולדה לגבעה נ"ג 200 (כיום קיבוץ נחשון). כל התקפות צה"ל, שנכשלו, על מתחם הלגיון הירדני בלטרון, בין ה־25 במאי ל־19 ביולי, היו פועל יוצא מהנחיה זו של בן־גוריון; סופו של דבר, צה"ל עקף את לטרון מדרום באמצעות פריצתה של 'דרך בורמה' בסוף חודש מאי. רק לאחר מכן, במבצע 'דני' (9-18 ביולי) הצליח צה"ל לכבוש מסדרון של ממש לירושלים. מסדרון זה הורתב דרומה, עד עמק האלה ומבוא־ביתר, על ידי חטיבת הראל, במבצע 'ההר' (18-22 באוקטובר).

2) ב־11 במאי נתן בן־גוריון אישור להשתלט על הגליל המערבי. בתשובה לשאלה של ראש אג"ם: 'גליל מערבי: האם נשלח כוח לשם, עם שיירה?' תשובת בן־גוריון: 'יש לתפוס [את] ראס־אל־נקורה [ראש־הנקרה]'.⁴ הנחיה זו של בן־גוריון הוגשמה באמצעות חטיבת כרמלי (חטיבה 2) וחיל היס, במסגרת

1. ג"מ, פרוטוקולים של מנהלת העם, עמ' 113 [להלן: פרוטוקולים].

2. ראה לדוגמה את נימוקי מפקד הלגיון הערבי של ממלכת ירדן ההאשמית, לויטנס גנרל סר ג'ותן בייגוס גלאב בספרו: J.B. Glubb, *A Soldier with the Arabs*, London 1957, pp. 141-147

3. פרוטוקולים, עמ' 97.

4. בן־גוריון, יומן המלחמה, א, תל־אביב 1982, עמ' 409-410.

מבצע 'בן-עמי' (13-21 במאי), כאשר החטיבה השתלטה על הגליל המערבי, כבשה את עכו ואפשרה רצף טריטוריאלי של הגליל המערבי עם עמק זבולון וחיפה, תחת שלטון מדינת ישראל.

3) ב-25 באפריל הנחה בן-גוריון את מטכ"ל 'ההגנה', באמצעות מברק מירושלים אל ישראל גלילי, כי אם האצ"ל אכן מתכוון להיכנס לעיר יפו, 'מוטב להקדימם משני טעמים: א) למנוע דיר יאסין [טבח בערביי יפו]; ב) למנוע פרס [פוליטי] לפורעים [לפורשים?]⁵. בפועל תקף האצ"ל רק את שכונת מנשייה, בפאה הצפונית של יפו, ונכשל בשתי התקפותיו, הן ב-25 והן ב-26 באפריל. אבל בעקבות הנחיה מעניינת זו של בן-גוריון החליט מטכ"ל 'ההגנה' להקדים ולהפעיל את מבצע 'חמץ' לכיתור ולכיבוש יפו, החל בליל 27-28 באפריל, באמצעות החטיבות אלכסנדרוני (חטיבה 3), גבעתי (חטיבה 5) וקרייתי (חטיבה 4), ולאפשר לאצ"ל לנסות ולתקוף את מנשייה בשלישית, במסגרת מבצע 'חמץ'. יפו כותרה כליל עד ה-1 במאי, שבו כפו הבריטים הפסקת-אש. ב-13 במאי נכנעה יפו, ללא תנאי, למפקד חטיבת קרייתי, לאחר שמרבית תושביה הערבים נטשוה, מי בדרך הים ומי בדרך הכביש אל רמלה, בליווי הצבא הבריטי. כך צורפה יפו אל תחום הריבונות של מדינת ישראל.

4) ב-14 במאי אישר בן-גוריון למטכ"ל 'ההגנה' לאפשר לאצ"ל לתקוף את רמלה⁶. ההתקפה נכשלה⁷. רמלה נכבשה בידי צה"ל רק ב-12 ביולי, במסגרת מבצע 'דני', שבו כבשו כוחות צה"ל - חטיבת יפתח (חטיבה 11), חטיבה 8 'המשורינת' וחטיבת קרייתי (חטיבה 4) - גם את העיר לוד ואת כל בקעת אונו, שנמצאו מחוץ לגבולות שנקבעו למדינה היהודית בהחלטת האו"ם מ-29 בנובמבר 1947.

גיבוש אסטרטגיה התקפית לקראת סתיו 1948

בקרבות 'עשרת הימים', בין 9-18 ביולי 1948, הצליח צה"ל להשיג תוצאות מרשימות בשתיים ממתקפותיו: במבצע 'דני', שבו כבש, כאמור, מסדרון טריטוריאלי יציב אל ירושלים; ובמבצע 'דקל', שבו הרחיב את המאחז הישראלי בגליל המערבי וכבש כמעט את כל הגליל התחתון, כולל את נצרת ושרפעס. הישגים צבאיים אלה עודדו את ההנהגה המדינית להסיק, שניתן מכאן ואילך להפעיל את הצבא הישראלי הסדיר והצעיר לא רק במשימות הגנה מובהקות, אלא גם במשימות התקפיות, במגמה לשפר את המאחזים הישראליים ברחבי הארץ, לטרפד את 'תוכנית ברנאדוט' שנועדה להוציא מתחומי ישראל את כל הנגב, לנצל את הפן 'החיובי' של 'תוכנית ברנאדוט' שהכלילה את כל הגליל העליון והתחתון במדינה היהודית, ולשפר את הקשר הטריטוריאלי ההדוק עם ירושלים באמצעות ייצוב המסדרון אליה וחיזוקו. בקיצור -

5. אק"מ, חטיבה 15/גלילי.

6. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, א, עמ' 415.

7. ד' ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ו, תל-אביב 1980, עמ' 218-220.

התברר, למרבה ההפתעה, כי לרשות ממשלת ישראל עומד צבא המסוגל לאפשר לה לעצב, באורח יזום, את גורל המלחמה ולקבוע את תוצאותיה על פי האינטרס המדיני ארוך הטווח של ישראל. כל זאת, כמובן, תוך התחשבות אחרת באינטרסים המעצמתיים ובעמדות של האו"ם.

בדיון של מועצת-המדינה הזמנית, ב־27 בספטמבר 1948, על הדו"ח של הרוזן ברנאדוט קיבלה האסטרטגיה הישראלית החדשה ביטוי גמרץ וברור בדבריהם של שר החוץ, משה שרת, ושל ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, שאמר:

היש סיכוי, שבהסברתנו באו"ם בהסברה התרוצה והמוצלחת ביותר, נביא לידי כך, שהנגב ישתמר בידינו, שנקבל לפחות את ירושלים החדשה [לאו דווקא כל ירושלים], שיינתן לנו פרוודור מספיק לירושלים, שרמלה ויפו יישארו במדינה היהודית, שהגליל המערבי והמרכזי יצורפו למדינה [היהודית], תוך ניצול המלצת דו"ח ברנאדוט], שיקום בידינו נמל אילת, שתהיה לנו גישה חפשית ורצופה לים-המלח [מן הכיוון הדרומי] ושחיפה תהיה חפשית מכל אפוסטרופסות חיצוניות? ואם יקרה נס ותתקבל החלטה כזו ברוב של שני שלישים - האם לא נצטרך להילחם על החלטה זו - כשם שהוכרחנו להילחם השנה על החלטת נובמבר [1947]? היש יסוד להניח, שאם האו"ם יחליטו ... מה שיחליטו על ארץ-ישראל - ישתמשו בכל הכוח הדרוש לבצע את ההחלטות האלו? במקרה של חוסר ביצוע, נגיע לאפשרות השלישית: הכרעה צבאית בארץ. לדעתי, אין זה מן הנמנע, שבמקרה של הכרעה צבאית יעלה בידינו לכבוש את הדרך לנגב ולאילת וליים-המלח ולהבטיח את הנגב בידינו, וכן גם להרחיב את הפרוודור לירושלים גם מצפון [מעלה בית-חורון?] וגם מדרום [עמק האלה?], לשחרר את שאריתה של ירושלים החדשה (שיך ג'ראת, איזור האוניברסיטה והדסה) [בהר הצופים] וגם לכבוש את העיר העתיקה, לתפוס את כל הגליל המרכזי והמערבי ולהרחיב את גבולות המדינה בכמה כיוונים אחרים.⁸

בן-גוריון לא ציין מה הם הכיוונים האחרים.

בתקופה זו, של קיץ וסתיו 1948, בן-גוריון אמנם הביע מספר פעמים עמדות או רמזים בדבר הצורך ליזום מתקפה אל עבר כיוונים אסטרטגיים נוספים: ב־12 ביולי העלה את הצורך לכבוש את מרחב שכס,⁹ ושב והעלה זאת גם ב־30 וב־31 באוקטובר.¹⁰ בעקבות פיצוץ תחנת השאיבה בלטרון בידי הלגיון הירדני ופשיטה מוצלחת של הלגיון על מוצב של צה"ל (נ"ג 219) בגזרת מודיעין, הגיח בן-גוריון על שולחן הממשלה, ב־26 בספטמבר, הצעת החלטה להורות לצה"ל לתקוף

8. מועצת-המדינה הזמנית, א, ישיבה כ', 27.9.1948, עמ' 21.

9. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, עמ' 582.

10. שם, ג, עמ' 787, 789, 790.

ולכבוש לטרון,¹¹ ומיד אחר כך, או במקביל, לכבוש את דרום הגדה המערבית (הר חברון ומרחב רמאללה) חוץ מאזור שכם. הממשלה דחתה את ההצעה ברוב של 7 נגד 5. בתארו את הפרשה¹² נמנע בן-גוריון מכל ביקורת על החלטה זו של הממשלה. היסטוריון מקורב מאוד לבן-גוריון, כמיכאל בר-זוהר, התרשם בעניין זה: 'אי-אפשר להשתחרר מההרגשה, כי בן-גוריון לא נלחם על עמדתו כפי שידע להילחם כשרצה'.¹³ מותר להחיל את ההערכה הזו של בר-זוהר גם על הדרישות של בן-גוריון ב-12 ביולי ביחס לשכם. באותה ישיבת ממשלה, ב-26 בספטמבר, הצליח בן-גוריון 'להפוך ההחלטה הטפשית שנתקבלה מקודם [בתגובה לדו"ח ברנאדוט] ברוב של 5 נגד 4 - לבכר ירושלים בינלאומית על ירושלים יהודית, אם לשם כך יהיה צורך למסור חלק של ירושלים לערבים'.¹⁴ משמע, בן-גוריון השלים, ברגע ההיסטורי ההוא, עם חלוקת ירושלים. גישה מדינית זו ודאי נגדה לחלוטין את האסטרטגיה של כיבוש מרחבי שכם-רמאללה, או דרום הגדה המערבית.

הקונצפציה האסטרטגית ההתקפית הזו, שגרסה יוזמות כיבוש צבאיות - כלפי הנגב, עד אילת וים המלח; כלפי ירושלים, הרחבת המסדרון והשתלטות על העיר המערבית (תוך נסיון לקנות אחיזה בעיר העתיקה ובהר הצופים); וכלפי הצפון, תפיסת כל הגליל המרכזי ההררי - הייתה הרעיון העיקרי אשר הנחה את הפיקוד העליון של צה"ל בכל התכנונים והביצועים של הרמה האופרטיבית עד סוף מלחמת העצמאות בתודש מארס 1949. במברק, ב-8 באוקטובר, אל שר החוץ משה שרת, שקיים באותם ימים מגעים דיפלומטיים בפריס, חידד בן-גוריון את ניסוח ההנחיה המדינית הנוגעת להמשך המלחמה:

[אנגלית] על אף שאני מעריך בחיוב את החשיבות של המשך המגעים, אסור לנו בשום נסיבות שהן להסכים לסיפוח רצועת החוף [מג'דל-עזה-רפיח] בידי מצרים. הדבר יסכן את כל עתידנו. מצרים היא השכן צפוף האוכלוסין היחיד של ישראל, וטוב שמדבר יפריד בינינו. אם נסכים לסיפוח כזה, הדבר יהווה תקדים מסוכן שיצדיק סיפוח הגליל בידי לבנון. תוכנית זו נוגדת גם את עמדת בריטניה ועבדאללה [מלך ירדן], ללא כל צורך.¹⁵

המהלך האופרטיבי הראשון של צה"ל, על פי התכתיב האסטרטגי הנ"ל, היה מבצע 'יואב' (כינויו המטכ"לי: 'עשר המכות'), בפיקודו של מפקד חזית הדרום, אלוף יגאל אלון, ב-15-22 באוקטובר 1949; במקביל לו התנהל מבצע 'אל החר', ב-18-22 באוקטובר, תחת פיקודו של מפקד חזית ירושלים, אלוף צבי איילון. מבצע 'יואב' נועד להבקיע ולשבור את החיץ המצרי, שניתק את הנגב, ולחבר את הנגב ברצף

11. שם, עמ' 722.

12. ד' בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, א, תל-אביב 1969, עמ' 288.

13. מ' בר-זוהר, בן-גוריון, ב, תל-אביב 1977, עמ' 823-826.

14. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 722.

15. תעודות ישראל, 2, עמ' 44; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 739.

טריטוריאלי מגובש ואחיד עם מדינת ישראל. מבצע 'אל החר' נועד להרחיב, דרומה, את המסדרון לירושלים, לפחות עד עמק האלה. קווי היסוד לתכנון שני המבצעים האלה גובשו בביקורו של בן-גוריון במפקדתו של יגאל אלון במושב גדרה, ב-5 באוקטובר,¹⁶ אחר כך סוכמו בדיון של בן-גוריון עם ראשי המטכ"ל ומפקדי החזיתות ב-6 באוקטובר, ואושרו בו ביום, בישיבת הממשלה הזמנית, ברוב של 10 בעד, 3 נגד, ו 1 נמנע.¹⁷ ביומנו הגדיר בן-גוריון את החלטתו הזו של הממשלה כ'החלטה התמורה ביותר מאז החלטנו להכריז על הקמת המדינה'. הממשלה גם קבעה את היום שבו יתחיל המבצע בחזית הדרום: 14 באוקטובר, למחרת יום הכיפורים תש"ט. אכן, היה זה רגע של תפנית היסטורית, תחילתה של סדרת המבצעים ההתקפיים הגדולים של צה"ל, שהביאו, תוך חמישה חודשים, לסיום מלחמת העצמאות במישור הלחימה הצבאית, על פי התפיסה האסטרטגית שגובשה בסוף קיץ 1948 בהנהגת דוד בן-גוריון. לבד מהדאגה שפקדה את חברי הממשלה ואת הפיקוד העליון של צה"ל, בגלל מצוקת אי-הוודאות הטורדת כל מצביא ערב היציאה למערכה, אל מול אויביו המזוינים, בתנאים המשתנים, הציקה לבן-גוריון ההכרה הברורה שמדינת ישראל עומדת להפר את ההפוגה למשך תקופה בלתי קצובה, שהחלה ב-18 ביולי על פי החלטת המחייבת של מועצת הביטחון. הממשלה אף ידעה כי תוכנית ברנאדוט, שעקרה את כל הנגב מתחומי הריבונות הישראלית, הוכנסה אל סדר היום של עצרת האו"ם בסתיו 1948, זכתה בתמיכת ארצות-הברית ובריטניה ועמדה להיות מוגשת על ידי הדיפלומט האמריקני ראלף באנץ', שבא במקום הרוזן ברנאדוט שנרצח בידי חוליית לח"י ב-17 בספטמבר 1948 בירושלים. היה ברור אפוא שהמבצעים 'ואב' ו'אל החר' ייתקלו בביקורת קשה במוסדות האו"ם, בעיקר מצד מדינות המערב. על רקע כללי זה ניתן להבין את דאגתו של בן-גוריון, כשקבע כי החלטת הממשלה הייתה כה חמורה.

סתיו תש"ט – הישגים בנגב ובצפון, איפוק במרכז

מבצע 'ואב' החל ב-15 באוקטובר, בהתקפה של חטיבה 8 על החיץ המצרי שניתק את הנגב באזור עיראק אל-מנשייה (קריית גת, כיום). המגמה הייתה להבקיע מעבר בטוח אל הנגב, ואף להרחיבו מערבה, דרך פאלוג'ה, אל אזור עיראק אל-סוידאן ליד קיבוץ נגבה. במקביל, כוחות של חטיבות גבעתי ויפתח תקעו שלושה טריוזים במערך המצרי שהתפרס לאורך צירי הפלישה המצריים: בבית-חנון, בצומת של גבעה נ"ג 113 (צומת גבעתי, כיום), ובהרבת אל-ך'אי ממערב לבית-גוברין. התוכנית המקורית גרסה, כי לאחר שבירת החיץ המצרי והרחבתו ירכז יגאל אלון מאמץ אופרטיבי מחודש של חטיבה 8 וחטיבת יפתח, בסיוע גבעתי, ויסיים את המבצע בכיבוש עזה. בפועל, נכשלה חטיבה 8 בהתקפתה וסופו של החיץ המצרי שהובקע בידי חטיבת גבעתי, בגזרת צומת 113-תוליקאת (חלץ, כיום), בקרבות קשים, שהסתיימו בליל 19-20 באוקטובר. אי-ההצלחה של כוחות חזית הדרום להבקיע ולפרוץ את החיץ המצרי, בין

16. שם, ג, עמ' 732-733.

17. שם, עמ' 736, 741; ד' בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עמ' 294-297.

15-20 באוקטובר, הראיגה מאוד את בן-גוריון, עד שהביע ספק ביכולתו של יגאל אלון 'לפקד על חזית רחבה'.¹⁸ ספק זה נראה תמוה על רקע הישגיו של יגאל אלון כמפקד מבצע 'דני' (יולי 1948) ומבצע 'יפתח' (אפריל-מאי 1948). התבטאות זו הייתה סימן בולט לחששותיו של בן-גוריון, שמא לחצי מועצת הביטחון של האו"ם יביאו לחידוש מידי של ההפוגה, להפסקת הקרבות ולהמשך ניתוק הנגב, אולם דומה גם כי בן-גוריון לא הצליח עדיין להשתחרר מדעותיו הקדומות ביחס לאי-כשירותם הצבאית של מפקדי 'ההגנה' והפלמ"ח.

בעוד חטיבת גבעתי תוקפת ומבקיעה במסירות את החיץ המבוצר המצרי, החליט יגאל אלון, באישור הפיקוד העליון, להפנות את המאמץ האופרטיבי המסיים של מבצע 'יואב' מכיבוש עזה אל כיבוש באר-שבע. המשימה הוטלה על חטיבת הנגב, שאכן כבשה את באר-שבע, בסיוע כוחות מחטיבה 8, ב-21 באוקטובר, יממה תמימה לפני שהפסקת-האש המחודשת נכנסה לתוקפה, ב-22 באוקטובר. בליל 21-22 באוקטובר ביקר בן-גוריון במטה חזית הדרום בגדרה וסירב להתיר ליגאל אלון לכבוש את עזה: '[את] עזה, בין-כך ובין-כך, ... לא ישאירו בשום אופן בידניו. אולם כיבוש באר-שבע יש לו ערך רב - התנ"ך נתן לה פרסום עולמי. והפסקת-אש היום - אם המצרים לא יסרבו - מבטיחה כיבוש זה ... הדיון באו"ם לאור כיבושנו בבאר-שבע מוכרח להיות אחר'.¹⁹ עוד לפני כן טען מפקד חטיבת הנגב, נחום שריג, בדיון אצל מפקד חזית הדרום, כי כיבוש באר-שבע יפתח בפני ממשלת ישראל וצה"ל כיווני מתקפה וכיבוש נוספים בעתיד: דרום-מערבה, אל ניצנה וצפון סיני; דרומה, אל הר הנגב ואילת; דרום-מזרחה, אל מעלה עקרבים והערבה ומשם גם אל אילת וגם אל סדום; מזרחה, אל מדבר יהודה; וצפונה, אל הר חברון.²⁰

חטיבת הראל החלה את מבצע 'אל ההר', במסגרת חזית ירושלים, תחת פיקודו של אלוף צבי איילון, בליל 18-19 באוקטובר. עד 22 באוקטובר הרחיבו כוחות הראל את פרוודור ירושלים, אל מדרום לעמק האלה, והגיעו מזרחה בדרך אל גב ההר עד הכפר חוסאן, שנכבש. משם הייתה פתוחה האפשרות המידית להתקדם אל בריכות שלמה ומשם, גם צפונה, אל בית-לחם, וגם דרומה אל גוש עציון וחברון. ברגע ההיסטורי הזה הגיעה אל חטיבת הראל ההוראה המדינית לעצור ואף לפנות את חוסאן.²¹ אין צל של ספק שההוראה באה מבן-גוריון עצמו, שסירב לאשר את בקשת סגן-אלוף משה דיין, מפקד החטיבה והמחוז של ירושלים, 'לתקוף הלילה [ליל 22-23 באוקטובר] יחד עם "הראל" [את] הר המשלט של בית-ג'אללה'. היה ברור כי חטיבת הראל יכלה להגיע אל בית-ג'אללה רק מכיוון חוסאן, דרך בריכות שלמה, ורק לאחר כיבוש בית-לחם. בן-גוריון העמיד את הנושא לדיון במטכ"ל. באישור ההתקפה המוצעת תמכו: לוי אשכול, מנכ"ל משרד הביטחון; יוסף אבירד, ראש אג"א (אגף האפסנאות);

18. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 754.

19. שם, עמ' 760.

20. עדות נחום שריג ויגאל אלון למחבר.

21. ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב 1957, עמ' 650-652.

ברוך רבינוב, ראש אכ"ס (אגף הכספים); חיים לסקוב, ראש אה"ד (אגף ההדרכה); שלמה שמיר, ראש מת"מ (המחלקה לתפקידי מטה). התנגדו להתקפה: שאול אביגור, עוזר שר הביטחון; יעקב דורי, הרמטכ"ל; יגאל ידין, ראש אג"ם (אגף מבצעים); ראובן שילוח, יועץ בכיר למודיעין; דוד שאלתיאל, המפקח הכללי של צה"ל. אהרון רמז, מפקד חיל האוויר, 'היסס' - כך כתב בן-גוריון ביומנו, והוסיף:

פסקתי לשלילה מטעמים אלה - (1) פעולה כזו, מיד לאחר הכרות הפוגה, תעשה רושם רע בעולם; (2) אם יעלה בידינו לתפוס המקום, נצטרך תחת לחץ או"ם להחזירו, ולא כדאי לאבד חיי איש אחד על זה; (3) פגיעה בבית-ג'אללה ובית-לחם תרגיז העולם הנוצרי; (4) אין לנו עניין להתגרות בשעה זו עם הלגיון (הירדני), שלא עזר למצרים [כשהוכו בידי צה"ל במבצע 'יואב']; (5) התקפה זו עלולה להכניס [את] הלגיון והעיראקים לקרב, ולהפסיד הרושם של בדידות מצרים וקרע בליגה [הערבית]; (6) התקפה זו תכביד על עמדתנו לא לסגת מהנקודות [האחרות] שתפסנו [באר-שבוע].²²

בקיצור, בסוף אוקטובר 1948 בן-גוריון לא הניח לצה"ל לכבוש את מרחב בית-לחם, ובעצם גם לא את מרחב חברון, ולא אפשר לכתר את ירושלים מדרום. הוא השלים והסכים כי ממלכת ירדן ההאשמית וצבאה ישלטו, בפועל, על ירושלים המזרחית, שנמצאה בלאו הכי בידי ירדן, וגם על כל הר חברון - במקום המצרים, שכוחותיהם פונו על ידי הירדנים בחזרה למצרים דרך בית-לחם-גבי-מוסה-ידיחו-גשר אלגבי-עמאן-עקבה.

בליל 21-22 באוקטובר, היממה האחרונה של מבצע 'יואב' ומבצע 'אל החר' בנגב ובדרום מסדרון ירושלים, ביצע 'צבא ההצלה' של קאוקג'י התקפת פתע בגזרה ההררית של קיבוץ מנרה, בצפון: הוא כבש את רכס שיח-עאבד מצפון לקיבוץ ואת רכס נ"ג 744 מדרום לו. בכך נותקה מנרה מכל אפשרות של תחבורה מוטורית.²³ כוחות חטיבת כרמלי (חטיבה 2) לא הצליחו לשוב ולכבוש את המוצבים הללו, והמצב הוקפא, זמנית, בהתערבות משקיפי האו"ם. כל הסימנים מעידים כי התקפה זו של 'צבא ההצלה' נעשתה בתמיכה, או אפילו ביוזמה, של סוריה ולבנון. זאת, מן הסתם, בתגובה לתביעה המצרית ששוגרה, במהלך מבצע 'יואב', אל מדינות ערב האחרות, לפתוח ביוזמות צבאיות נגד ישראל ובכך להקל על המצרים את העמידה בפני המתקפה הישראלית בחזית הדרום. ברור כי מספר ימים לאחר שוך הקרבות סביב מנרה הוסע גדוד קרבי סורי ברכב צבאי, ממרג'עיון דרומה, על הדרך העוברת בתחום לבנון ממערב למרגלות מנרה, ומשם אל תחומי ארץ-ישראל, ממלכיה לסאסא ולג'ייש. מסעו של גדוד זה לא התגלה בידי המודיעין הישראלי, וסופו שאותר רק משנתקלו בו כוחות חטיבה 7 במסגרת מבצע 'חירם', כפי שיוזכר בהמשך. מכל מקום, התקפת 'צבא ההצלה' על רכס מנרה, בידודן של מנרה ומשגב-עם והסירוב

22. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 760-761.

23. צ' אשל, חטיבת 'כרמלי' במלחמת הקוממיות, תל-אביב 1973, עמ' 255-273; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 761.

של קאוקג'י ושל פטרונוי הערבים לפנות את היעדים שכבש קאוקג'י, כל אלה הגישו לפיקוד העליון הישראלי הזדמנות פז ליוזם ולהפעיל מתקפה כוללת לכיבוש כל הגליל ההררי המרכזי ולגירוש 'צבא ההצלה' מתחומי ארץ-ישראל; מה גם שעל פי תוכנית ברנאדוט, אשר נידונה באותה עת בעצרת האו"ם, נועד כל הגליל להיכלל בתחום הריבונות הישראלית.

התכנון האופרטיבי המוקדם למבצע 'חירם' - כיבוש כל הגליל ההררי - החל במסכ"ל ובחזית הצפון כבר בספטמבר.²⁴ את הרעיון להוציא את המבצע מן הכוח אל הפועל העלה מפקד חזית הצפון, אלוף משה כרמל, בדיון המסכ"ל ב־6 באוקטובר. מיד לאחר שסוכם דבר הביצוע של מבצע 'יואב' ומבצע 'אל ההר', הסכים משה כרמל שצריך 'להתגונן בשאר המקומות. ברם, הכוח המגן [הדרוש להגן] במרכז הגליל יספיק לכיבוש הגליל'.²⁵ הייתה זו דרישה להפעיל את מבצע 'חירם' במקביל ל'יואב' ו'אל ההר'. דרישה זו לא אושרה, מה גם שחטיבת עודד (חטיבה 9) הועברה מן הצפון אל חזית הדרום בעיצומו של משבר מבצע 'יואב', והשלימה את חזרתה צפונה רק ב־26 באוקטובר.²⁶ התחלתו של מבצע 'חירם' נקבעה אפוא לליל 28-29 באוקטובר. מבצע 'חירם' נמשך שלוש יממות והסתיים ב־31 באוקטובר. כוחות צה"ל הצליחו לכבוש את כל הגליל ההררי של ארץ-ישראל ואף להשתלט על הפינה הדרום-מזרחית של לבנון, הכוללת 14 כפרים, ברצועת-שטח שהשתרעה ממלכיה בדרום עד ברך הליטאני בצפון. 'צבא ההצלה' בפיקודו של קאוקג'י הובס במערכה ונס צפונה אל תחומי לבנון. יחד עמו פינו את הארץ כל האלמנטים הצבאיים והאזרחיים הלבנוניים. את המאמץ ההתקפי העיקרי של כוחות חזית הצפון ניתן לזקוף לזכותה של חטיבה 7 הממוכנת, הגם שהשתתפו במערכה שלוש חטיבות חי"ר נוספות: גולני (חטיבה 1), עודד וכרמלי. מטעיה של חטיבה 7 החל בכיבוש אזור מירון, משם אל ג'יש וסאסא, אחר כך צפונה אל מלכיה, ומשם צפונה, בתיאום עם חטיבת כרמלי, לתוך לבנון דרך עדיסה אל ברך הליטאני. ב־29 באוקטובר אחר הצהריים, לאחר שחטיבה 7 סיימה את כיבוש ג'יש והחלה במסעה הממונע לעבר סאסא, הופתע המשמר הקדמי שלה להיתקל בגדוד חי"ר סורי, חלקו בפריסה רגלית וחלקו עדיין על הכביש במשאיות צבאיות. בקרב תנועה ואש הצליחו לוחמי חטיבה 7 להרוף את הכוח הסורי ולהשמידו, ואחר כך לכבוש את סאסא.²⁷ הופעת הגדוד הסורי ליד ג'יש היא אירוע טאקטי; אבל טמונה בו משמעות אסטרטגית חשובה המצפה עדיין לפענוחה בידי ההיסטוריונים בעתיד: אין ספק כי לא ההתחלה של מבצע 'חירם' בליל 28-29 באוקטובר היא שהביאה גודד סורי זה מסוריה אל מרג'עיון שבלבנון, ומשם, דרומה, אל ג'יש, כבר בצהרי ה־29 באוקטובר. הגדוד גשלה אל הגליל כתוצאה מתכנון מוקדם יותר, כנראה בעקבות הלחץ המצרי, כפי שצוין לעיל. הקושיות הראויות להישאל הן: א) מדוע הניחה לבנון להעביר גודד סורי דרך שטחיה הריבוניים אל הגליל, אשר הלחימה הערבית בו נגד

24. צ' אשל, חטיבת 'כרמלי' במלחמת הקוממיות, עמ' 277-278.

25. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 736.

26. שם, עמ' 769-770, 780.

27. שם, עמ' 789; ב' דונקלמן, נאמנות כפולה, תל-אביב 1977, עמ' 194.

ישראל התנהלה כחסות מדינית לבנונית? ב) כיצד התכוונו הסורים להפעיל גודר זה, ואולי אפילו עוד כוחות? האם מכיוון מירון אל צפת, או מכיוון מע'אר אל מגדל וטבריה; האם כל זאת היה אמור להיות מתואם עם התקפה סורית מכיוון ראש הגשר שלהם במשמר-הירדן אל מחניים וראש-פינה, כדי לנסות ולנתק את 'אצבע הגליל' ממדינת ישראל?

המבצעים ההתקפיים של צה"ל במחצית השנייה של אוקטובר 1948 הביאו לתגובה בינלאומית מעניינת, בשתי החלטות של מועצת הביטחון של האו"ם: ב-4 וב-16 בנובמבר. האו"ם השלים עם כיבושי צה"ל בגליל, אך דרש מישראל להסיג את כוחותיה בנגב ובמרחב ירושלים אל קווי הפסקת-האש שלפני ה-14 באוקטובר, משמע - לוותר על הישגי מבצע 'יואב' ומבצע 'אל ההר' (עדיין דובר על ירושלים בינלאומית). כמו כן קרא להסדיר שביית-נשק ממוסדת בארץ-ישראל.²⁸ בן-גוריון לא גילה כל נטייה להיענות להחלטת מועצת הביטחון מה-4 בנובמבר, הנוגעת לנגב ולפרוודור ירושלים. ב-14 בנובמבר הציג מנכ"ל משרד החוץ לבן-גוריון את 'פקודת באנץ' [המתווך בפועל מטעם האו"ם] לסגת מעמדותינו בנגב, לעזוב את באר-שבע ו[להסכים] למנות בבאר-שבע מושל מצרי[!].

בן-גוריון הגיב, בו ביום, בהנחיה שהעביר לרמטכ"ל, יעקב דורי, 'שיתן הוראה ליגאל אלון [מפקד חזית הדרום] לשלוח כוחות צבאיים לפורנוב [ממשית, ממזרח לדימונה של היום], לךאס וזוירא [ראש-זוהר, הצופה על דרום ים המלח] ולעין-חוסב [עין-חוסב=חצבה, בעמק הערבה מדרום לסדום].'²⁹ מהלך אסטרטגי זה נועד, קודם כל, להרחיב את המאחז והריבונות הישראלית אל העבר המזרחי של הנגב וליצור חיבור טריטוריאלי יציב עם סדום; זאת בניגוד להחלטת מועצת הביטחון. אולם הייתה טמונה בו גם כוונה נוספת, לא פחות חשובה: בעקבות המפלה המצרית במבצע 'יואב' החלו הירדנים לשלוח כוחות צבא מיריחו, דרך מדבר יהודה (נבי-מוסא, מרסבא) אל בית-לחם, במגמה ברורה להשתלט על הר חברון, במקום המצרים. תופעה זו הייתה מקובלת על בן-גוריון, שהעדיף אותם, במרחב האסטרטגי הזה, על פני המצרים. אלא שהירדנים החלו, בוהירות רבה, גם להחדיר כוחות סיוור אל אילת, דרום הערבה ודרום הר הנגב, ואף להקים מאחזים צבאיים קטנים באום-רשרש (אילת), בערנדאל, בכיר-מליחה (באר-מנוחה) ובראס אל-נקב. הכוחות הללו של הלגיון הירדני נקראו 'הטור הדרומי', והתבססו על התשתית הלוגיסטית הירדנית בעקבה ובחבל אדום.³⁰ השתלטות צה"ל על המרחב של הנגב המזרחי נועדה אפוא גם לחסום את נסיון הירדנים (מן הסתם בתמיכה שקטה של הבריטים) להרחיב את מאחזיהם החדשים בנגב הדרומי, צפונה אל עין-חוסב-מעלה-עקרבים-כורנוב-תל ערד ובכך ליצור רצף טריטוריאלי בשליטה ירדנית, מהר חברון בצפון ועד אילת בדרום. הרעיון האסטרטגי הישראלי הזה הוצא מן הכוח אל הפועל במבצע 'לוט' על ידי חטיבת הנגב,

28. תעודות ישראל, 2, עמ' 623-624, 179-180.

29. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, תל-אביב 1982, עמ' 824, 830.

30. שם, עמ' 832, 847; חטיבת הנגב במערכה, תל-אביב 1949, עמ' קפד; J.B. Glubb, A Soldier with the Arabs, pp. 228-229

שיצאה מבר־שבע ב־23 בנובמבר והשלימה את המשימה כשהסוד הממונע של הגדוד התשיעי הגיע אל סדום ב־25 בנובמבר מכיוון עין־חוסוב, דרך ואדי קסיב (נחל אמציה).³¹

גיבוש התפיסה האסטרטגית המלאה

מבצע 'יואב' הוא ששטם את הבסיס שעליו נשענה תוכנית ברנאדוט. אמנם החלטת מועצת הביטחון מ־4 בנובמבר 1948 קראה לישראל להחזיר את כוחותיה בדרום לקווי החזית של ה־14 באוקטובר, היינו לנתק שוב את הנגב ממדינת ישראל, אבל ב־16 בנובמבר החליטה המועצה 'לכונן שביתת־נשק בכל הגזרות של ארץ־ישראל ... על ידי משא ומתן ישיר או באמצעות המתווך בפועל [ראלף באגין], במגמה להגיע לשביתת־נשק מידית' ללא שום פינוי כוחות ישראליים לאלתר;³² החלטה זו, שנים־עשר יום לאחר ה־4 בנובמבר, מבלי שממשלת ישראל טרחה אפילו לרמוז שהיא מהרהרת בדבר ויתור כלשהו על הישגי צה"ל במבצע 'יואב' ובמבצע 'אל החר', הפיחה תקווה בלבם של בן־גוריון והשרים שהקנו לו רוב בממשלה (גרינבוים, ברנשטיין, שיטרית, מיימון, ציזלינג, בנטוב), כי המציאות עשויה למסמס את החלטת ה־4 בנובמבר; מה גם שמקורות ביון של ארצות־הברית העבירו רמוז ברור לישראל, ב־18 בנובמבר, שהנשיא טרומן הורה 'ל א להטיל סנקציות על ישראל', אם 'ישראל לא תיכנע' להחלטה זו.³³

במהלך נובמבר 1948 נוצר אפוא הרקע שאפשר לבן־גוריון לסכם באורח בהיר את הקונצפציה האסטרטגית הרצויה לסיום ההתקפי היוזם של המלחמה. בדיון של מפקדים בכירים ב־27 בנובמבר הביע בן־גוריון את הרעיון המדיני־האסטרטגי המעניין הבא:

נאמר [מפי קלאוזביץ] שהמלחמה היא המשך המדיניות באמצעים אחרים. זה לא תמיד נכון [לעתים, יש והלחימה מעצבת את המדיניות]. מלחמתנו בראשיתה היתה התגוננות בפני ניסיון של השמדתנו. ביסודה נשארה כזו עד היום, אולם החל מהפוגה ראשונה (11.6.48) יש בפעולתנו הצבאית מעין אקט [שנועד לשנות את המצב הפוליטי. זה נכון במידת מה לגבי מלחמת עשרת הימים (9-18 ביולי), ועוד יותר לגבי מערכת הדרום [מבצעי 'יואב' ו'אל החר'] ושישים שעות הגליל [מבצע 'חירם']. היה צריך להתקיים [באוקטובר 1948] דיון כעצרת [האום] על הנגב והגליל, והיה צורך לשנות העובדות [ב ש ט ח], למען שגורל הנגב והגליל לא יהיה תלוי אך ורק בדיונים אלה. הפעולה בנגב [שניתן למדינה היהודית על פי החלטת האום ב־29.11.1947], אבל נעקר ממדינת ישראל על פי תוכנית ברנאדוט] חייבה [את] הפעולה

31. חטיבת הנגב במערכה, עמ' קפג-קצו; ד' בן־גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 843.

32. תעודות ישראל, 2, עמ' 180.

33. ד' בן־גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 831-832.

בגליל [שלא ניתן למדינה היהודית ב־29.11.1947, אבל הוענק לה על פי תוכנית ברנאדוט] - כי אם הנגב בידינו [משהפכנו על פיה את תוכנית ברנאדוט ביחס לנגב], היתה סכנה פוליטית לגליל [היינו עלולים לאבד לגביו את הלגיטימציה של תוכנית ברנאדוט].³⁴

זהו ניתוח מבריק של המצב עד כה. ומה לגבי החודשים הבאים? ב־21 בנובמבר 1948 בא ראובן שילוח לברר מה עמדת בן־גוריון בכל הנוגע להמשך המגעים עם המלך הירדני, עבדאללה. להלן הנחיית ראש הממשלה:

אמרתי לו שאני מיעץ להתחיל בשיחות מפריס [שם התכנסה באותם ימים עצרת האו"ם], כשיגיעו לידי ממש - תעבור השיחה הגה [למורת התיכון]. על קווים [גבולות] אפשר לדון רק פה. עלינו ליישר קו [לבטל מובלעת] לטרון, לקבל מעבר לאוניברסיטה [בהר־הצופים] בירושלים, להעתיק [את] קו הגבול בתיכון [בשרון ובעמק חפר] מזרחה [ברור שלא התכוון עד גהר הירדן]. תמורת זה נסכים להעתיקת הקו [הגבול] המזרחי בדרום [בהר חברון, מערבה], ולתת [את] עזה [אחרי שתיכבש בידי צה"ל] לעבדאללה.³⁵

הרעיון האסטרטגי ברור: צה"ל יצטרך לתקוף ולסלק כליל את הצבא המצרי מתחומי ארץ־ישראל אל חצי האי סיני; זאת גם מרצועת עזה (ה'זרוע המערבית'), גם מכיס פאלוג'ה וגם ממאחזיו בניצנה, וממנה, צפונה, 50 ק"מ לאורך הכביש לבאר־שבע (ה'זרוע המזרחית'). גם הרעיון המדיני ברור: ישראל תהא מוכנה להעניק לממלכת ירדן ההאשמית את הריבונות על רצועת עזה, ועל ידי כך לאפשר למדינה זו מוצא אל הים התיכון, וזכויות מעבר דרך שטחיה הדרומיים של מדינת ישראל. בתמורה יסכימו הירדנים להרחבה מסוימת מזרחה של מישור החוף הישראלי, בין נחל הירקון (בדרום) ובין מרחב חדרה (בצפון). בקיצור - כלפי מצרים יש לנהוג ביד חזקה וזרוע נטויה, ואילו כלפי ממלכת ירדן יש לנקוט מתינות ואיפוק.

ב־27 בנובמבר, יומיים לאחר שמבצע 'לוט', כנגד החדירה הירדנית בנגב הדרומי ובערבה, הושלם, ללא אבידות, הנחה בן־גוריון את סגל הפיקוד הבכיר של צה"ל. הוא הדגיש כי בעיית הגליל כבר הוכרעה 'בכוח הפעולה הצבאית', וכמעט נפתרה 'גם מבחינה מדינית'. באשר למבצעים הצבאיים בעתיד הנראה לעין, הרי היעדים בגזרת ירושלים מוגבלים: לטרון, תחנת הרכבת בביתר, שיח'־ג'ראח (המנתקת את הר הצופים) וסביבות ירושלים מצפון ומדרום, וגם העיר העתיקה, אם כי גורלה של זו 'יוכרע לא בכוח צבאי אלא בשיקולים פוליטיים־דתיים'. בנגב יכריע המאמץ הצבאי, אך לא רק הוא. מדבריו על הנגב ניתן לשער שהיה לו ספק כלשהו באשר לאילת.³⁶

34. שם, עמ' 852-853.

35. שם, עמ' 837.

36. שם, עמ' 853.

כעבור יומיים, ב־29 בנובמבר 1948, דיווחו יגאל ידין וראובן שילוח לבן-גוריון כי

נתקימה פגישת משה [דיין] ו[עבדאללה אל-] תל בארמון הנציב ... הגיעו להסכם על הפסקת אש כנה ויעילה בשטח ירושלים (רמאללה-בית ג'אלה-ולטרון). תנאי לכך: שיירה אחת לשבועיים לאוניברסיטה [בהר הצופים המנותק] - עם מזון והחלפת הפרסונל למחצה (באופן שהפרסונל יתחלף במשך חודש) ... מחר יחתמו על הדברים המוסכמים: הפסקת אש יעילה, קו טלפוני ישר, שיירות לאוניברסיטה. ... ייפגשו ביום ג' [למחרת, 30 בנובמבר] לחתום על המוסכם וידונו על השאר. אמש דובר עם משה [דיין] שההסכם יחול על השטח עד שער-הגיא ולא עד לטרון. ... הצעתי שמשה יפגש עם [עבדאללה אל-] תל לחוד - וידונו על רכבת, שייח ג'ראח [ודרך להר-הצופים] ולטרון, ואם זה יסתדר - נפתרה שאלת ירושלים.³⁷

ב־30 בנובמבר 1948 אכן נחתם 'הסכם הפסקת אש מוחלטת וכנה [ש]תשרור באזור ירושלים החל מ־1 בדצמבר 1948 שעה 0600'.³⁸ עניין השיירות להר הצופים סודר. פרשות שיח'ג'ראח ולטרון נפתרו רק במלחמת ששת הימים, ביוני 1967, ופרשת הרכבת הוסדרה בהסכם שביתת-הנשק בין ישראל לירדן ב־3 באפריל 1949. מן הראוי להדגיש, כי ההחלטה המדינית של בן-גוריון להשלים עם חלוקת ירושלים נבעה משתי סיבות רבות משקל, שהכריעו את הכף, על אף העובדה שצה"ל היה מסוגל לכתר ולכבוש את כל העיר, החל מאוקטובר 1948, אם הדרג המדיני היה מטיל עליו משימה זו: הסיבה האחת נבעה מההשש העמוק כי אם תשתלט ישראל על כל ירושלים, תקום כל קהילת המדינות בתבל, כולל ארצות-הברית וברית-המועצות וכל ידידי ישראל האחרים, ותכפה את רעיון בינאום ירושלים, על פי ההחלטה המקורית של העצרת הכללית מ־29 בנובמבר 1947.³⁹ הסיבה השנייה נבעה ממדיניותו של בן-גוריון להותיר בידי ממלכת ירדן ההאשמית את רוב המרכז ההררי של ארץ-ישראל המערבית, ממרחב ג'נין בצפון ועד מרחב הר חברון בדרום, לבד מפרוודור ירושלים. כדי לאפשר לירדן לקיים רצף שליטה טריטוריאלי בין מרחב רמאללה ומרחב בית-לחם היה טעם להשאיר את מזרח ירושלים תחת שלטון ירדן, למען תשמש גשר יבשתי עבור ההאשמים בין החלק הצפוני והחלק הדרומי של 'הגדה המערבית ההררית', בארץ-ישראל המערבית; מה גם שהמלך הירדני דרש זאת.⁴⁰

מבצע 'חורב', שהתקיים בין 22 בדצמבר 1948 ו־7 בינואר 1949, נועד להגשים את הקונצפציה האסטרטגית של סילוק הצבא המצרי מכל תחומי ארץ-

37. שם, עמ' 854-855.

38. ש' רוזן, ספר החוזים למזרח התיכון: אוסף הסכמים. אמנות ובריתות-צבאיות, תל-אביב 1956, עמ' 44-45.

39. מועצת-המדינה הזמנית, דברי משה שרת, פרוטוקול ישיבה כ', בדלתיים סגורות, 27.9.1948, עמ' 13.

40. לדוגמה, מברק של ציר ארצות-הברית בישראל אל מזכיר המדינה האמריקני, *Foreign Relations of the United States, 1949, VI, p. 721*

ישראל. בתחילה העניק המטכ"ל למבצע את הכינוי מבצע 'ע', על שום האות הראשונה בשמותיהם של המקומות העיקריים שצה"ל היה אמור לתקוף: עסלוג, עוג'ה (ניצנה), עזה, אבו-עגילה, אל-עריש. התכנון המבצעי החל, כמובן, קודם לכן. בדיון מטכ"ל ב-8 בדצמבר שאל בן-גוריון את ראש אג"ם, יגאל ידין, 'מה דרוש וכמה זמן - לחיסול גמור של המצרים בשטח ביר-עסלוג-עוג'ה אלי-חפיר'. ידין השיב 'שתידרש לכך עוד חטיבה [לסדר-הכוחות של חזית הדרום] ושבוע ימים [להכנות]'.⁴¹ למחרת הודיע יגאל ידין לשר הביטחון, כי הוא עומד להעביר את חטיבת הראל [חטיבה 10] (פחות גדוד) אל חזית הדרום. באותו מעמד התבטא בן-גוריון, כי אם תוך מספר ימים 'לא יבואו שיחות על תנאי שלום - נגרש המצרים מהארץ'.⁴² הפקודה הראשונה שהוציא המטכ"ל לקראת המבצע נשאה את הכותרת: 'תעודה למבצע 'ע'', ובה הוגדרה מטרתו כהאי לישנא: 'מיגור כוח האויב הפולש [המצרי] וגירושו מגבולות הארץ'.⁴³ בפקודת מבצע 'חורב' של חזית הדרום, שהוצאה ב-20 בדצמבר בחתימת קצין המבצעים יצחק רבין, נוסחה המטרה כך: 'מיגור הצבא המצרי בארץ-ישראל'.⁴⁴

המבצע עצמו החל בליל 22-23 בדצמבר, בהתקפת הטעיה נמרצת של חטיבת גולני (חטיבה 1) על רצועת עזה ('הזרוע המערבית'). כוונת מפקד חזית הדרום, יגאל אלון, הייתה לרתק מקסימום כוחות מצריים אל 'הזרוע המערבית', בעוד שהמאמץ ההתקפי העיקרי נועד להיות מונחת על 'הזרוע המזרחית' המצרית, שהשתרעה מעוג'ה צפון-מזרחה, 50 ק"מ, במקביל לכביש המוביל אל באר-שבע. בליל 25-26 בדצמבר הופעל המאמץ העיקרי, שכלל את חטיבה 8 (ממוכנת), חטיבת הנגב (ממונעת) ואלמנטים מחטיבת הראל.⁴⁵ ב-27 בדצמבר, א' דתנוכה תש"ט, בשעות אחר הצהריים, השלימו הכוחות הללו את כיבוש עוג'ה, עסלוג, ואת סיהור כל 'הזרוע המזרחית'.⁴⁶ כביש באר-שבע-עוג'ה נפתח לתנועה חופשית של כוחות צה"ל ותחזוקתו. למחרת, 28 בדצמבר שעה 14:00, יצאה חטיבת הנגב (חטיבה 12) במסע התקדמות ממונע מעוג'ה אל אבו-עגילה שבצפון סיני, בתחום הריבונות של מצרים. מהלך זה נעשה במצוות מפקד חזית הדרום ובאישור המטכ"ל.⁴⁷ כוונת הפיקוד העליון הייתה להתבסס באבו-עגילה, למשך מספר ימים, ולבצע ממקום זה סדרה של פשיטות לכיוון אל-עריש ואל יעדים אחרים בצפון סיני. זאת כדי ליצור על חיל המשלוח המצרי ברצועת עזה איום ממשי של ניתוק מהעורף האסטרטגי שלו, ול'שכנע' את המצרים לדלל את רצועת עזה, על ידי העברת כוחות ממנה אל צפון סיני.

ביום 29 בדצמבר בכוקר השתלטה חטיבת הנגב על אבו-עגילה, לאחר שכבשה

41. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 869.

42. שם, עמ' 872.

43. אג"ם/מה"ד/היסטוריה, חוברת מבצע 'חורב', עמ' 29, א"צ 15/922/550.

44. שם, עמ' 47.

45. שם, עמ' 48.

46. שם, עמ' 12; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 905.

47. אג"ם/מה"ד/היסטוריה, חוברת מבצע 'חורב', עמ' 42-43, 55.

בלילה את המתחם המוגן המצרי באום-כתף. בו ביום החלה החטיבה להפעיל כוחות ממונעים, בעיקר כלפי אל-עריש, אולם גם בכיוונים אחרים, כמו שדה התעופה המצרי בביר-חמה, ליד ג'בל-ליבני. צה"ל אכן הבחין שהמצרים מעבירים כוחות מרצועת עזה אל צפון סיני: הגדוד המצרי שהגן על אום-כתף הגיע למקום רק יום אחד לפני הקרב. הגדוד הובהל מרצועת עזה אל אום-כתף בעקבות כיבוש עוג'ה בידי צה"ל. מאוחר יותר, ב'29 וב'30 בדצמבר, נתקלו כוחות חטיבת הנגב בכוחות מצריים חזקים יותר, שהועזקו בחיפזון מרצועת עזה כדי לגונן על הגישות הדרומיות של אל-עריש. בינתיים החל מפקד חזית הדרום לארגן מחדש את כוחותיו בניצנה (חטיבת הראל) ובמרחב של גבולות-נירים-מבטחים (חטיבה 8, חטיבת גולני ואלמנטים מאלכסנדרוני) לקראת המתקפה על המערך המצרי ברפיח, כדי לכבושו ולנתק סופית את כל חיל המשלוח המצרי בארץ-ישראל מהעורף שלו בצפון סיני ובמצרים. לאחר מכן, כשהצבא המצרי הנמצא בארץ-ישראל יהא מיותר ביחס פאלוג'יה וביחס עזה-חאן-יונס', יהיה טעם להתחיל בשיחות שביתת-נשק ואולי גם בשיחות שלום; אבל בתנאי ברור ומפורש שהצבא המצרי יפנה את כל כוחותיו מכל תחומי הארץ - שהרי בן-גוריון הועיד את רצועת עזה לממלכת ירדן ההאשמית, כנזכר לעיל. ממשלת ישראל אף רמזה על כך, בהעבירה מסר לממשלת ירדן, כי 'חלף זמנו של משא-ומתן על שביתת-נשק', וכי ישראל מעוניינת עתה 'רק לשאת ולתת על שלום'.⁴⁸ רמז זה היה המשך עקבי וברור למדיניותו של בן-גוריון שהותוותה בשיחתו עם ראובן שילוח ב'21 בנובמבר 1948. בן-גוריון, כשר ביטחון וכראש ממשלה, היה שותף לקונצפציה האופרטיבית שהנחתה את הגשמת השלב המסכם של מבצע 'חורב'. בסכמו את הדיון שקיים במטכ"ל, ב'30 בדצמבר בבוקר, עם הרמטכ"ל יעקב דורי, עם ראש אג"ם יגאל ידין ועם מפקד חזית הדרום יגאל אלון, קבע בן-גוריון את ההנחיה האקטיביסטית הבאה: 'ההתקפה [העיקרית] תכוון מעכשיו לקו עזה-רפיח [רצועת עזה], נטרוד [את] אל-עריש [מאבו-עגילה] לשם הסעיה ... אם אפשר - לטהר [ולחזיק] גם [את] קסיימה, לשחרר [את] הדרך לעקבה [דרך קסיימה-כונתילה-ראס אל-נאב], שנמצאה כולה בתוך התחום הריבוני של מצרים'.⁴⁹

אלא שבתוך המשפטים הנמרצים הללו שיבץ בן-גוריון פסוק קצר, מבשר מתינות וזהירות, המתייחס להתערבות אפשרית נגד ישראל, ביבשה, באוויר ובים, של הכוחות המזוינים הבריטיים שהיו פרוסים במצרים, בעבר-הירדן, בקפריסין ובזרת הים התיכון וים סוף. 'אם יבואו האנגלים', אמר בן-גוריון, 'נחזור לגבולנו, לעוג'ה. אם יגיעו לעוג'ה - נילתם!'. אין ספק שבן-גוריון היה מודע לחוזה ההגנה בין בריטניה ומצרים, שנחתם ב'1936 למשך 20 שנה; לכן הביא בחשבון גם נסיון התערבות של הבריטים נגד ישראל ולחץ עליה, מה גם שבריטניה עדיין לא הכירה בעצמאות ישראל ונחשבה, באותה עת, לגורם די עויזן. סופו של הכיוון המדאיג הזה, שיביא את בן-גוריון לשינוי משמעותי בגישתו המדינית והאסטרטגית להמשך ניהול המלחמה.

48. תעודות ישראל, 2, עמ' 332; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 915, הערת שוליים.

49. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 912-913.

צמצום הציפיות המדיניות בשיא ההישגים הצבאיים

- ביום שישי, 31 בדצמבר 1948, המשיכו כוחות צה"ל בחזית הדרום את פעילויותיהם בצפון סיני, בעוג'ה ובנגב המערבי, בהתארגנות, בהכנות ובהיערכות לקראת ביצוע המהלך המכריע והמסיים של מבצע 'חורב', על פי התוכנית הבסיסית המוסכמת.
- לקראת הערב של יום זה הונחתה על ממשלת ישראל יד כבדה מאוד על ידי נשיא ארצות-הברית וממשלת בריטניה. לפנות ערב ביקש שגריר ארצות-הברית בישראל, ג'יימס מקדונלד, להיפגש בדחיפות עם שר החוץ, משה שרת. בפגישה קשה זו קרא השגריר נוסח של הודעה מטעם נשיא ארצות-הברית אל בן-גוריון ושרת, שתימסר גם לחיים וייצמן, אם השגריר ימצא זאת לנחוץ. וזו תמצית ההודעה:
- א. נשיא ארצות-הברית, הארי ס' טרומן, הוא השולח את השדר! משמע: את הלחץ מפעילה הסמכות העליונה ביותר של ארצות-הברית.
  - ב. ארצות-הברית מודאגת מהעובדה שכוחות צבאיים ישראלים סדירים פלשו לשטחי מצרים, במבצע יזום ומתוכנן.
  - ג. ממשלת בריטניה הודיעה לארצות-הברית, כי אם כוחות הצבא הישראליים לא ייסוגו מהשטח המצרי, בריטניה תראה עצמה חייבת לפעול על פי חוזה ההגנה שחתמה עם מצרים ב-1936. אם ישראל תצייט להחלטות מועצת הביטחון, בריטניה לא תפעל, כי ממשלתה אינה שואפת להסתכסך עם ממשלת ישראל.
  - ד. פעולתה הבלתי שקולה של ממשלת ישראל עלולה לערער את השלום במזרח התיכון, לגרום לכחינה מחדש של בקשת ישראל להתקבל כחברה באו"ם, וגם לגרום לממשלת ארצות-הברית לשקול מחדש את יחסיה עם ישראל.
  - ה. ממשלת ישראל נדרשת להורות על נסיגה מיידית של כוחותיה משטח מצרים.
  - ו. ממשלת ארצות-הברית מודאגת מהודעותיה של ממשלת ישראל לממשלת ירדן, כי חלף עידן המשא ומתן על שביתת-נשק וכי ישראל מעוניינת לדון רק על שלום. ארצות-הברית רואה בעמדה זו של ישראל, אם זו אכן עמדתה, גישה מאיימת [כך הבינה זאת, מן הסתם, ממשלת ארצות-הברית], שתאלץ את ממשלתה לבחון מחדש את יחסיה כלפי ישראל.⁵⁰
- האם היה זה אולטימטום בריטי רציני, שהועבר לממשלת ישראל באמצעות ממשלת ארצות-הברית? בשעות האור של 31 בדצמבר 1948 ו-1 בינואר 1949 חיל האוויר הבריטי אף הפעיל טיסות סיור בגובה נמוך מעל כוחות חטיבת הנגב ויציפים ללא הטלת פצצות. מכל מקום, היה ברור שממשלת ארצות-הברית אינה בלדר, אלא מעצמה בעלת אינטרסים, הרואה עצמה בעלת-ברית של בריטניה, של ירדן ושל מצרים, ולא רק של ישראל. מנהיגי ישראל היו חייבים להתייחס בכובד ראש ללחץ האמריקני הזה; מה גם שבן-גוריון עדיין העריך את בריטניה כמעצמה של ממש: ארבעה ימים קודם לכן, ב-27 בדצמבר, דיווח בן-גוריון בכתב על פגישה 'בארבע עיניים' עם שגריר ברית-המועצות בישראל, פאבל ירשוב, והביע את תמהונו על ירשוב ש'בדבריו על אנגליה לא הייתה כל שנהא - אלא זלוזל מופרז בכוחם

50. שם, עמ' 914-917; הערות ישראל, 2, עמ' 331-332.

והגומה במידת תלותם הכלכלית באמריקה.⁵¹ בן-גוריון העריך אפוא את בריטניה גם כיריב חזק מאוד (מותר אפילו להעריכו כאויב) וגם כמעצמה ידידותית למצרים, לירדן ולציראק, הנלחמות בישראל.

משה שרת הבטיח לשגריר ארצות-הברית להעביר את המסר האמריקני לבן-גוריון, ששהה באותו סוף-שבוע בטבריה. השגריר דרש במפגיע לנסוע, בו בערב, אל ראש הממשלה, ומבוקשו ניתן לו, בתוספת ליווי ממונע ובהצטרפותו של ראובן שילוח. משה שרת דיווח מיד, בטלפון, את כל הפרשה לבן-גוריון בטבריה, שהנציח את העניין ביומנו ב-31 בדצמבר, שעה 17:30:

[מ. שרת] שאל אם לתת מיד פקודה לחזור לשטח שלנו. אמרתי לברר עם יגאל [ידין], אם החזרה המיידית לא תפגע בתוכניות כיבוש [רצועת] עזה. ענה שכבר דיבר עם יגאל [ידין] ויעקב [דורין] והם סבורים שאפשר. סוף השיחה התנהל עם ראובן [שילוח], לפני שיצא לדרך עם שגריר ארצות-הברית, כי משה [שרת] התקשה בשמיעה ... ראובן טילפן שנית: הוא מסר דברי ליגאל, וזה אמר שהיציאה לא תמנע הפעולה [נגד רצועת עזה] אבל תחליש אותה[!], והוסיף שפתשגן הכתב הוא חמור. אמרתי לו שההוראה [לפנות את צה"ל מצפון סיני] נשארת, והוספתי שיגיד ליגאל להשחית לפני עזיבת אל-עריש - אם הגיעו לאל-עריש - כל אפשרות של תחבורה. ביקשתי לבוא עוד הערב והוא הבטיח להיות פה בעשר [22:00] - הערב ... כעבור 3/4 שעה טילפן יעקב [דורין]. רצה לדעת בבהירות מה הן ההוראות. אמרתי: - לחזור לְתֵבֶל הכל לפני העזיבה, להמשיך ולהגביר הפעולה נגד עזה-רפיה ...⁵²

מן הראוי לציין, כי עד רגע זה לא טרה בן-גוריון, כשר ביטחון, לדבר ישירות עם הרמטכ"ל על פינוי סיני, אלא רק באמצעות משה שרת וראובן שילוח. הוראת בן-גוריון לפנות את סיני ניתנה אפוא לפני ששגריר ארצות-הברית הגיע אליו בטבריה. פקודת הנסיגה נשלחה במברק מראש אג"ם אל מפקד חזית הדרום בשעה 17:55: 'עד מחר, 1.1.49, שעה 1200, על כל כוחותינו לעזוב את השטח המצרי ולסגת לעזיבה אל-חפיר'.⁵³ הפקודה הגיעה בהפתעה רבה אל מטה חטיבת הנגב בשעה 22:35, בה בשעה שגיימס מקדונלד הגיע אל מלוננו של בן-גוריון בטבריה. ראש הממשלה הרגיע את השגריר בעניין ירדן, בהודיעו כי 'אנו עומדים בדיון ידידותי עם נציג מלך עבר-הירדן בדבר שביתת-נשק שצריכה להביא לידי שלום'. כן הבטיח שצה"ל 'קיבל כבר הוראה לחזור' מצפון סיני.⁵⁴

51. תעודות ישראל, 2, עמ' 316.

52. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 914-915.

53. 'כהן, לאור היום ובמחשך, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 239.

54. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 917; J.G. McDonald, *My Mission in Israel*, 1948-1951, New York 1951, pp. 116-122 חטיבת הנגב במערכה, עמ' רח.

קשה להשתחרר מן הרושם, שראש ממשלת ישראל נתפז מדי להורות על פינוים של כוחות צה"ל מצפון סיני באותו לילה אחרון של שנת 1948, שהיה גם הלילה הראשון של 1949. ההתייעצות הטלפונית שקיים בן-גוריון מטבריה עם יעקב דורי ויגאל ידן, באמצעות שני מתווכים אורחיים - בנפרד - משה שרת וראובן שילוח, לא ראויה להיחשב כדיון רציני, אלא יותר כ'טלפון שבור', שלא אפשר דיון אסטרטגי ואופרטיבי מעמיק דיו בסוגיה בעלת חיוניות רבה, לקראת סיום המלחמה עם מצרים. היה צריך להיות ברור, כי עם פינוי חטיבת הנגב מסיני יוכל הצבא המצרי לרכז מחדש את כוחותיו מצפון סיני אל תוך רצועת עזה וכך תקשה מאוד ההתקפה הצפויה של צה"ל על רצועת עזה, שנועדה להנחית את המכה הנחרצת הסופית על חיל המשלוח המצרי בארץ-ישראל ולהביא לנסיגתו המלאה מן הארץ. אין פלא שהרמטכ"ל, יעקב דורי, נודעק להתקשר אל בן-גוריון לטבריה, בחינת אדם שאינו מאמין למשמע אוזניו! ממש מוזר שקיבל את ההוראות הללו ללא ערעור וללא דרישה לקיים דיון בעניין חיוני זה עם מפקד חזית הדרום, יגאל אלון. הרי בן-גוריון ידע שהכוונה הייתה להחזיק את חטיבת הנגב רק עוד מספר ימים, כדי להמשיך ולגרוף כוחות מצריים מרצועת עזה אל סיני, ואז לפתוח בהתקפה המסכמת על רפיח ולהחזיר מיד אחר כך את חטיבת הנגב הביתה, אל ארץ-ישראל, דרך ניצנה. מדוע לא נקטו בן-גוריון וקברניטי המטכ"ל תכסיסי שהיה כלפי הלחץ האמריקני-בריטי? מדוע לא טרח ראש הממשלה לחזור ביום שבת, 1 בינואר 1949, לתל-אביב, לכנס דיון מסכ"ל יחד עם יגאל אלון, לנתח את הסיכויים והסיכונים - אלה מול אלה, ולהשיב לשגריר ארצות-הברית כי ישראל אינה מתכוונת לספח את צפון-מזרח סיני וכי צה"ל עשוי לצאת משם תוך ימים ספורים. עצם הצורך בדיון היה סיבה מצוינת להשהות את התשובה ביומיים. מסתבר כי ברגע המכריע הוא חשש בן-גוריון, באמת ובתמים, שבריטניה עלולה למהר ולהפעיל כוחות צבאיים ממשיים נגד ישראל, ולכן נתפז להורות על פינוי מידי של צה"ל מסיני. כך זכו המצרים בהזדמנות לשוב ולחזק את הגנתם ברצועת עזה, בשעה שבריטניה וארצות-הברית מעניקות להם אבטחה אגף ועורף אסטרטגית מושלמת במרחבי סיני. לימים התברר, שבריטניה לא התכוונה כלל להפעיל כוחות נגד צה"ל בחצי-האי סיני, וכי חששו זה של בן-גוריון לא היה מבוסס. במחקר מדויקדק, שהתמקד בסוגיה הזו בפרטי-פרטים, הגיע החוקר נתנאל לורך למסקנה הבאה: '... לא היה בשלהי 1948 אולטימטום בריטי של ממש, האמור לדרוש מישראל לסגת, ואם לאו - להסתכן בעימות צבאי עם הבריטים. הפנייה הבריטית לארצות-הברית ב־30 בדצמבר 1948, לא היתה אלא ניסיון - אשר הצליח למעלה מהצפוי - להניע את ארצות-הברית להפעיל לחץ דיפלומטי על ישראל. ... לא הקבינט הבריטי ולא ועדת ההגנה שלו נדרשו לנושא זה של "אולטימטום"'.⁵⁵ הרמטכ"ל הבריטי, פילדמרשל סְלִים, לא ידע על אולטימטום כזה דבר.⁵⁶

55. נ' לורך, בצבת מעצמות, תל-אביב 1990, עמ' 140, 141.

56. שם, עמ' 68-69.

במבט לאחור ניתן לקבוע אפוא, כי צדקו אותם מנהיגים צבאיים ומדיניים שטענו באותם ימים כי ישראל יכולה לקחת סיכון מחושב ולהמשיך את נוכחותה המטרידה של חטיבת 'הנגב' בסיני עד גמר כיבוש רפיח בידי גולני, הראל וחטיבה 8. נוכחות זו הייתה מגבירה מאוד את סיכויי צה"ל לסלק את הנוכחות המצרית מארץ-ישראל.

מיד לאחר קבלת פקודת הפינוי מצפון סיני סס יגאל אלון לתל-אביב, בליל 31 בדצמבר 1948-1 בינואר 1949, כדי לנסות לבטלה, או לפחות לדחות את מועד ביצועה ככל שניתן. הפקודה קבעה, כאמור לעיל, כי על כל כוחות צה"ל לעזוב את השטח המצרי ולסגת לעוג'ה אל-חפיר עד 1 בינואר 1949 שעה 12:00.⁵⁷ בהתדיינות מרה לא הצליח מפקד חזית הדרום לבטל את רוע הגזירה, אלא רק לשכנע את יגאל ירין ומשה שרת לדחות את המועד הסופי של פינוי סיני ל-2 בינואר, לפני הנך השחר.⁵⁸ הפינוי בוצע באורח ממושפע ומסודר, לפי לוח הזמנים, אם גם בחריקת שיניים של לוחמי חטיבת הנגב. בו ביום, ה-2 בינואר, הוציא מטה חזית הדרום את פקודת המבצע להתקפה על מרחב רפיח.⁵⁹ ההתקפה החלה בליל 3-4 בינואר. הלחימה נמשכה ארבע יממות, עד שנפסקה בהסכמת מצרים וישראל ובלחץ האו"ם בליל 7-8 בינואר. עד אותו רגע השיגו כוחות צה"ל הישגים מוגבלים: חטיבת גולני הצליחה לכבוש רק שני יעדים מצריים על רכס הכורכר שממזרח לרפיח - את מוצב בית הקברות ומוצב כרם אבו-סלים - אבל לא הצליחה לפרוץ אל מחנות רפיח ואל העיירה רפיח. חטיבת הראל הצליחה לכבוש ארבעה מוצבים מצריים על הכביש מעוג'ה אל רפיח, אולם לא הצליחה לכבוש את המתחם של צומת רפיח, גם לא בסיועה של חטיבה 8, שנשלחה, אף היא, לכבוש את הצומת. בליל 6-7 בינואר הצליחה הראל להקים מתחם גדודי על הכביש המוביל לאל-עריש, 1 ק"מ ממערב לצומת רפיח, ואף להדוף התקפות-נגד מצריות קשות. בכך נחסם אמנם הכביש בין רפיח לאל-עריש. אבל כל הפתחה שמצפון לכביש, ובכללה גם מסילת הברזל, נותרה פתוחה לתנועת הכוחות המצריים. מרחב רפיח לא נכבש בידי צה"ל, וחיל המשלוח המצרי ברצועת עזה לא נותק באורח ברור ומוחלט מהעורף האסטרטגי שלו בצפון סיני ובמצרים.⁶⁰ ב-7 בינואר שלחו הבריטים שני מטוסים של מטוסי ספיטפייר מעל כוחות צה"ל שמדרום לרפיח, אחד לפני הצהריים והשני אחר הצהריים. מטוסי חיל האוויר הישראלי ואש נ"מ של צה"ל הצליחו להפיל חמישה מטוסים בריטיים.⁶¹ בן-גוריון היה מודאג מכך שחלק מהמטוסים הללו נפלו בעבר המצרי של הגבול, עובדה הממחישה שכוחות יבשתיים של צה"ל נמצאים עדיין בתחומי מצרים.

בימים המתוחים הללו היה בן-גוריון שרוי בלחץ, כשהוא מודאג ממהלכי בריטניה כלפי ישראל. ציר ישראל בוושינגטון, אליהו אילת, והנספח הצבאי הישראלי שם,

57. י' אלון, כתחבולות מלחמה, תל-אביב 1990, עמ' 120.

58. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 918.

59. אג"ם/מהד' היסטוריה, חוברת מבצע 'חורב', עמ' 55-57.

60. שם, עמ' 26.

61. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 934-935.

אפרים בן-ארצי, העבירו ב-4 בינואר שדר ובו נכתב, שבריטניה מציעה לארצות-הברית כי יחידה בריטית תישלח לעקבה ויחידה אחרת תהיה בכוננות להישלח לעזה, שהבריטים עלולים לבטל את האמברגו על משלוח נשק לעבר-הירדן, ושהם מעלים אפשרות של תפיסת מאחו בנגב - לוודא, לפחות, מאחו בחלק מהנגב המיועד לערבים (ניצנה? רפיח? עזה?). באותו יום העביר ציר ארצות-הברית בישראל אל שר החוץ את ההסברים הבאים, מדוע לחצה ארצות-הברית על ישראל ב-30-31 בדצמבר לפנות את סיני: 'א. לבלום מהלך רציני(?) שתכננו הבריטים; ב. לנסות למנוע את הבריטים מלחמש את הערבים. התקבל הרושם שבריטניה נחושה בדעתה לנקוט את שני המהלכים הללו, אם ישראל לא תפנה במהרה את כוחותיה מאדמת מצרים'.⁶²

ביום השני להתקפת צה"ל על רפיח, ב-4 בינואר 1949, הבינה ממשלת מצרים את הסכנה הנשקפת לחיל המשלוח המצרי בארץ-ישראל אם רפיח תיכבש בידי צה"ל. כדי למנוע את כיתורו המוחלט של הצבא המצרי החליטה מצרים להפעיל את האפיק המדיני והודיעה, באורח רשמי, למרכז האו"ם בניו-יורק, כי היא מוכנה לפתוח לאלתר בשיחות שביתת-נשק. נוסח ההודעה הגיע אל בן-גוריון ב-5 בינואר, לפנות ערב, כלהלן:

אם הפסקת-האש תבוצע ביעילות עד 5 בינואר, שעה 14 לשעון גריניץ' (16:00 לשעון המזרח התיכון), מוכנה הממשלה המצרית להורות לנציגייה לפתוח מיד [ההדגשה שלי - מ"פ] במשא-ומתן עם נציגי ישראל בדבר מימוש החלטות מועצת-הביטחון מה-4 ומה-16 בנובמבר [1948]. המו"מ יתנהל בראשות האו"ם.⁶³

בן-גוריון דיווח על כך ביומונו:

באיכות או"ם שמסר הצהרה זו שאל אם אנו נהיה מוכנים להפסיק אש ביום 6 [בינואר] (היום) בשעה 14 GMT (3 לפי השעון שלנו [צ"ל: 4, כלומר 16:00]). עייתי בחיוב, בתנאי שנקבל בזמן מספיק לפני כך הודעתה של הממשלה המצרית. ... אם כי סידור זה יעזוב את המצרים בעזה [ההדגשה שלי - מ"פ], וגם 'כיס' פלוג'ה לא יפול - רואה אני בכך הישג גדול: זהו שלב חשוב להשגת השלום וביצור מעמדה של מדינת ישראל. אם נבוא לידי הסכם עם מצרים - אין זה 'אם' קל - יקל עלינו לבוא לידי הסכם עם עבר-הירדן והאחרים [הכיצד? אם המצרים נשארים בעזה? שהרי בן גוריון התכוון, מנובמבר 1948, לגרש את המצרים מעזה ולתת אותה למלך ההאשמ? - על פי יומן בן-גוריון, 21 בנובמבר 1948, אב"ג], אם כי שוב עמדת אנגליה תכריע כאן [איזה דרך-ארץ מגלה בן-גוריון כלפי בריטניה?], אבל גם תושפע עליידי כך.⁶⁴

62. העודות ישראל, 2, עמ' 340.

63. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, 6.1.1949, עמ' 930.

64. שם, ג, עמ' 930-931.

צה"ל השלים ב-9 בינואר את פינוי פתחת רפיח אל ניצנה ואל אזור מבטחים-כרם-שלום. בכך הוסר האיום הישראלי לנתק את רצועת עזה ואת הצבא המצרי שבתוכה מן הקשר הטריטוריאלי והשלטוני עם מצרים. החלטת בן-גוריון להפסיק את הלחימה ב-7 בינואר 1949 הותירה אפוא את המצרים ברצועת עזה עד יוני 1967, ושללה מבן-גוריון וממשלתו את היכולת להציע את עזה להאשמים, כמוצא לים התיכון, תמורת כינון שלום ונורמליזציה בין ישראל לירדן, על פי הקונצפציה המדינית שלו עצמו.

מדיניותו של בן-גוריון, הן כלפי ירדן והן כלפי מצרים, נתקלה ברגע ההיסטורי ההוא בהתנגדות נחרצת מצד גורם חשוב מאוד בממשלה הזמנית הישראלית: שרי מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם). בישיבה ה-36 של מועצת-המדינה הזמנית, ב-13 בינואר 1949, הניח נציג בכיר מאוד של מפ"ם, יעקב ריפתי, את הצעת ההחלטה המעניינת הבאה:

- א. מועצת המדינה רואה בתור תנאי לשלום עם עבר-הירדן, את הוצאת צבא עבר-הירדן מארץ-ישראל המערבית; סיפוח כל חלק שהוא של ארץ-ישראל המערבית לעבר-הירדן אינו יכול לשמש בסיס למו"מ.
- ב. מועצת המדינה רואה בתור תנאי לשלום עם מצרים את הוצאת הצבא המצרי מגבולות ארץ-ישראל. סיפוח של איזה שהוא חלק מארץ-ישראל למצרים - אינו יכול לשמש בסיס למשא-ומתן.
- ג. מועצת המדינה רואה בהסרת המצור על רפיח משגה צבאי ומדיני חמור. מועצת המדינה מביעה את צערה על כך, שהנסיגה מגבול מצרים, שהיא פרי של התערבות אנגלו-אמריקאית ונושאת בחובה סכנה לעמדותינו הבטחוניות והמדיניות בנגב, בוצעה אפילו ללא דיון מוקדם במועצת המדינה.⁶⁵

הצעת ההחלטה של מפ"ם נדחתה ברוב גדול מאוד. רק נציגי מפ"ם, כולל שני שרי מפ"ם, הצביעו בעדה. נציגי ההסתדרות הציונית הרוויזיוניסטית (הצה"ר) לא השתתפו בהצבעה בגלל סיבות נוהליות. מהלכיו המדיניים והאסטרטגיים של בן-גוריון קיבלו אפוא, לאתר מעשה, את אישור הרשות הציבורית העליונה. באותם הימים עצמם התחוללה מערכת הבחירות לאסיפה המכוננת. הבחירות התקיימו ב-25 בינואר 1949. מתוך 120 הנבחרים לאסיפה המכוננת קיבלה מפא"י (מפלגתו של בן-גוריון) 46 נציגים. יחד עם בעלי-בריתה - 'הספרדים' (ס"ט), שהשיגו ארבעה נציגים, ו'הרשימה הערבית', שהכניסה שני נציגים - הגיע כוחה הפוליטי של מפא"י באסיפה המכוננת ל-52 נציגים. מפ"ם הייתה הסיעה השנייה בגודלה, לאחר שמספר נציגיה הגיע ל-19. האסיפה המכוננת, שנועדה לעסוק קודם-כל בכינון חוקה למדינת ישראל, התכנסה למושב הראשון ב-14 בפברואר 1949 (ט"ו בשבט תש"ט), והחליטה להפוך את עצמה לפרלמנט רגיל שיישא את השם 'כנסת'. מיד לאחר מכן בחרה את

65. מועצת-המדינה הזמנית, ב, פרוטוקול ישיבה ל"ז, 13.1.1949, עמ' 5.

חיים וייצמן לנשיא המדינה, והחלה בתהליך ההרכבה והאישור של הממשלה הקבועה הראשונה, בראשות מנהיג מפא"י דוד בן-גוריון. ההתנגדות המדינית, הרעיונית והאסטרטגית של מפ"ם לקונצפציה שגיבש בן-גוריון על הדרך לסיים את מלחמת העצמאות, בהסדרים עם ירדן (שתישאר בגדה המערבית) ומצרים (שתישאר ברצועת עזה), הייתה מרכיב חשוב בהחלטתו שלא לצרף מפלגה זו לממשלה שנועדה לסיים את המלחמה. סיכומו של דבר, בן-גוריון הציג לאישור הכנסת, ב־8 במארס (ז' באדר תש"ט), ממשלה 'יונית', שתמכה בגישתו המדינית-אסטרטגית. ממשלה זו נשענה על קואליציה של 73 חברי כנסת, כלהלן: 52 ח"כים של מפא"י ובעלות-בריתה הצמודות; 16 ח"כים של הרשימה הדתית המאוחדת ('המזרחי', הפועל-המזרחי, אגודת-ישראל, פועלי-אגודת-ישראל); 5 ח"כים של המפלגה הפרוגרסיבית.

לבד ממפ"ם פעלה בכנסת הראשונה מפלגה אקטיביסטית חזקה נוספת: תנועת החרות, מיסודו של האצ"ל, שירשה בפועל את התנועה הרוויזיוניסטית. היא הייתה המפלגה הרביעית בגודלה בכנסת הראשונה, ומספר חברי הכנסת שלה הגיע ל-14. גם הצה"ר וגם תנועת החרות ביקרו קשות את ההחלטה לסגת מחצי האי סיני. אריה אלטמן, מנהיג סיעת הצה"ר במועצת-המדינה הזמנית, התבטא בחריפות: 'הייתי מבין נסיגה מגבולות מצרים אילו עזבו גם המצרים את המקומות שכבשו מאתנו [רצועת עזה]. אך אם הם לא עשו זאת, למה מיהרנו אנו לצאת מגבולותיה?'.⁶⁶ מנחם בגין, מנהיג תנועת החרות, הדגיש בעיקר את חוסר הרצינות של האיום הבריטי: העובדה שצבאות עבר-הירדן ועיראק, שממשלותיהן פרו-בריטיות, לא פתחו במתקפה או בלחץ על ישראל במהלך מבצע 'חורב' 'מוכיחה שבריטניה אינה רוצה עתה בחידוש הקרבות בקנה-מידה כללי, שיש בו כדי לסכן את כל בובותיה במוהית [מצרים, עבר-הירדן, עיראק - לפי תפיסת תנועת החרות]. ומכאן שכל איומיה של בריטניה, ובכלל זה גם טיסות אווירוניה מעל לשדה הקרבות, אינן אלא שאנטאווה [תכסיס סחטנות] למען הפחיד יהודים'.⁶⁷ כעבור מספר ימים כתב בגין: 'אין כל סיבה להתייחס בינתיים ברצינות ממשית לאיומיה של בריטניה. היא אינה יכולה לבצע אותם ... דעת הקהל בארה"ב תתקומם נגד נסיון בריטניה להכחיד את שארית תקוותנו, ובריה"מ יודעת היטב מהן מזימות הבריטים בנגב ... האיומים הבריטיים כרגע אינם אלא פטפוטים'.⁶⁸

המירוץ אל סיום המלחמה

בינתיים נפתח המשא ומתן על הסכם שביתת-נשק בין ישראל למצרים. השיחות התנהלו באי רודוס בחסות המתווך מטעם האו"ם, ד"ר ראלף באנץ'. ההסכם נחתם ברודוס ב־24 בפברואר 1949, בידי נציגי ישראל ומצרים, באישור ממשלותיהם.

66. שם, ישיבה ל"ה, 11.1.1949, עמ' 25.

67. עיתון חירות, 9.1.1949.

68. שם, 14.1.1949.

הסכם זה אפשר למצרים להוציא את כוחותיהם המכותרים מכיס פאלוג'ה, ולבסס, כאמור לעיל, את אחיזתם ברצועת עזה עד מלחמת ששת הימים, בחודש יוני 1967. אף שהסכם זה לא הצמיח שום הסדר שלום ונרמול יחסים בין ישראל ומצרים, הוא היה הנדבך הראשון שהוביל לשלושת הסכמי שביתת-הנשק עם שאר מדינות העימות הערביות: לבנון (23.3.1949), ירדן (3.4.1949) וסוריה (20.7.1949), ולמעשה לגמר המלחמה.

אולם היה בהסכם שביתת-הנשק עם מצרים גם פתח למהלך ישראלי אסטרטגי-התקפי, במגמה להשתלט על כל הנגב הארץ-ישראלי עד תוף ים סוף באילת. מוצא אסטרטגי חיובי זה נבע מן העובדה שהמצרים הסכימו להחיל את שביתת-הנשק לא רק בגזרות המבצעיות שבהן התחוללו קרבות בין צה"ל לצבא המצרי (רצועת עזה, אזור רפיח, מרחבי עוג'ה וקסימה), אלא גם לאורך כל הגבול הבינלאומי הישן, בין ארץ-ישראל ומצרים - מניצנה בצפון ועד אילת בדרום. לאורך הגבול הארוך הזה, בין ביריין (בארותיים) לטאבה, לא היו קודם לכן כל מגעי קרב בין מצרים לישראל; המצרים הבטיחו אפוא לא להפעיל שם גם להבא שום כוח צבאי נגד ישראל. זאת על אף העובדה שצה"ל לא הפעיל, עד אמצע פברואר 1949, שום כוח צבאי של ממש - לא בהר הנגב, לא מדרום להר הנגב, ולא מדרום לעין-יהב בערבה. בשטחים הנרחבים האלה פעלו באותה עת כוחות סיור ומאחז ירדניים קטנים, שניסו לממש שם עובדה מוגמרת של שלטון ירדני. המצרים 'רמזו' אפוא לממשלת ישראל, באמצעות המשלחת ברודוס, כי ההסכם נותן לישראל 'חופש פעולה ב'משולש' הדרומי - עד אילת',⁶⁹ כדי לכבושו ולסלק משם את הירדנים.⁷⁰

במשך חודשי החורף, בין ינואר למאוס 1949, נוצרה הסכמה עקרונית בין ישראל וממלכת ירדן בכל הנוגע לחלוקת ירושלים ולפרוודור אליה,⁷¹ וכן בקשר לפינוי הצבא העיראקי מהשומרון ומסירת ואדי עארה ושיפולי ההר הגבעיים ממזרח לשרון ולעמק הפר לידי ישראל.⁷² הסתמנה גם הסכמה ביחס לתחומי השליטה הירדנית במערבו ובדרומו של הר חברון. אולם בענייני הנגב שררה מחלוקת שלא היה ניתן ליישבה, אלא בשדה הקרב: המלך עבדאללה המשיך לתבוע מישראל שתגרש את הצבא המצרי מכל גבולות ארץ-ישראל,⁷³ ותסכים לכיגון שלטון ירדני בחוף עזה ובכל הנגב מדרום לבאר-שבע,⁷⁴ בעוד שממשלת ישראל, בהנהגת בן-גוריון, החליטה באותו רגע היסטורי, בתום מבצע 'חורב', להשאיר את המצרים ברצועת עזה. משה שרת אפילו הצליח לשכנע את בן-גוריון, כי 'למה לנו לריב עם מצרים בגלל שלטון עבדאללה על עזה ומתן דרך לו בנגב [בין הר חברון ועזה] - זאת אומרת הבאת בוויין [הבריטים, האפוסטרופסים של ירדן] הנהז'.⁷⁵ בנוסף לכך אישרה הממשלה למטכ"ל

69. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, 9.2.1949, עמ' 969.

70. עדות בעל-פה של ולטר איתן למחבר, על שיחה עם ראלף באנץ'.

71. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 970, 976.

72. שם, עמ' 970, 976, 979, 982, 983.

73. שם, עמ' 956.

74. שם, עמ' 960, 970.

75. שם, 11.1.1949, עמ' 947-948.

צה"ל ולחזית הדרום להתחיל בתכנון מבצע 'יציב' (אחר כך שונה שמו ל'עובדה'), שעניינו השתלטות על כל מרחב הנגב הדרומי עד אילת, ועל דרום מדבר יהודה, בואכה עין-גדי.⁷⁶

בתחילת פברואר-1949 קיבל מפקד חזית הדרום אישור מהפיקוד העליון להכין שני מבצעים: האחד 'עיצוב הגבול הצפון-מזרחי של הנגב באזור ההררי של חברון ומדבר יהודה', עם סיכויים להתבסס בעין-גדי, דרך ים המלח; והשני 'כיבוש מפרץ אילת הישראלי על-ידי "מסע שקט" (ההדגשה שלי, מ"פ) בתחומי ישראל הבנוי בחלקו על תנועה ברכב ובסופו ברגל ובהמה'.⁷⁷ אישור זה ניתן ב-9 בפברואר בהמשך לשני תזכירים שהגיש יגאל אלון לשר הביטחון, לרמטכ"ל ולראש אג"ם, ב-4 בפברואר, שגם בהם הודגש רעיון 'המסע השקט', לאמור: 'מוטב לבצע את הפעולה הנ"ל [כלפי אילת] ללא סיורים גדולים מוקדמים ובלי עבודות הנדסה מוקדמות לבל יצליח האויב [הירדני והבריטי] לגלות את מגמת פנינו'.⁷⁸ תודעה זו של זהירות מופלגת, מחשש הכוחות הבריטיים (ביבשה, באוויר ובים) בעבר-הירדן, בעקבה ובמפרץ אילת, אפיינה את ההכנות למבצע ואת ביצועו. רק בשבוע האחרון של פברואר, ממש ערב חתימת הסכם שביתת-הנשק עם מצרים, אישר הפיקוד העליון שיגור של סוור ממונע, דרך ראס-רמאן (הר רמון) והר הנגב אל מישורי האיגפי (בקעת עובדה), כדי לאתר שדה נחיתה קדמי למטוסי תובלה, וכדי לעמוד על קשיי העבירות לרכב רבי-מינוע בקרבת אילת.

סוור זה, של חטיבת הנגב (חטיבה 12), חזר לבאר-שבע ב-2 במארס, לאחר שאיחר מקום לשדה נחיתה, ולאחר שהתגלה בידי כוח סוור ממונע ירדני בקרבת ראס אל-נקב, גילוי שגרם אי-נחת והיסוסים אצל מפקד חזית הדרום ובפיקוד העליון.⁷⁹ דומה כי גילוי זה גרם להתלבטות הקשה הבאה של בן-גוריון, ב-3 במארס, כפי שהשתקפה ביומנו:

בערב התייעצות עם יגאל [ירדן], יעקב [דורני] ומשה [שרת] על מבצע 'יציב' [עובדה]. יתפסו עמדות בעין-גדי, בדרך לרס-זווירא [ראש-זהר], על-יד עין-זיבה [עין-יהב], ועל-יד ביר-מלחן(?) [מדרום לבקעת עובדה] - כעשרים או עשרים וחמישה קילומטר צפונית מאילת, ברמה [ש] ממערב הערבה. השאלה היתה: אם יתנגשו עם כוחות הלגיון [הערבי הירדני]? [או] עם אנגלים? ברור שאין להילחם באנגלים [ההדגשה שלי - מ"פ], אבל אם אלה יפלו לתוך השטח שלנו, יש להביא הדבר מיד למועצת הביטחון. אולם תפיסת עמדה בקרבת אילת כל כך חשובה ומכרעת, שיש לקבל הריסק [הסיכון] של התנגשות-דמים עם הלגיון, בתנאי שזו לא תיהפך

76. י' אלון, בתחבולות מלחמה, עמ' 125.

77. שם, שם.

78. שם, עמ' 128-129, 132-133.

79. עדות קצין מודיעין חטיבת הנגב למתבר.

למלחמה ממש (שבה ישתתפו האנגלים). בכיוון זה ניתנו הוראות למטה
[למטכ"ל].⁸⁰

למחרת, ב־4 במאָרס, הוציא ראש מחלקת המבצעים במטכ"ל/אג"ם, שמעון
אבירן, את הפקודה הנדרשת, על פי הנחיית שר הביטחון, ובה התגבלות הבאות:

לחטיבת הנגב (חטיבה 12) שפעלה על ציר הר הנגב -

א. 'אין לעבור את הגבול המצרי';

ב. 'את תפיסת ביר מילחן יש לבצע גם בכוח';

ג. 'את ראס אל-נקב אין לתפוס, אם כוחות אויב התבססו שם';

ד. 'במקרה של התערבות כוחות בריטיים, כוחותינו ייסוגו'.

לחטיבת גולני (חטיבה 1) שפעלה על ציר הערבה -

א. 'אין לעבור את גבול עבר-הירדן';

ב. 'אם אחת הנקודות בדרך מוחזקת על ידי האויב ... יש להמנע מקרב ולהשיג
משימה אלטרנטיבית על ידי עקיפת משלטי האויב'.

הפקודה הגיעה אל מפקד החזית ואל שני המה"טים באמצעות קצין מיוחד
מהמטכ"ל, שנצטווה להחתים את כל אחד משלושת הנמענים על טופס הפקודה.⁸¹
אכן, בלבו של בן-גוריון קיננו רגשות עמוקים של יראה, חשש וזהירות כלפי
הבריטים. ההגבלות האלה היו עלולות לגרום לכך שצה"ל היה מסיים את מבצע
'עובדה' מבלי להגיע אל חוף מפרץ אילת! חטיבת הנגב וחטיבת גולני, שיצאו למבצע
ב־5 במאָרס, הצליחו להשתלט, עד 10 במאָרס, על כל הנגב עד אילת. זאת בגלל
שלוש סיבות: הבריטים אפילו לא ניסו להתערב; הצבא הירדני לא לחם בנחישות, כי
ממשלתו הבינה שנוכחות כוחותיה בתחומי הנגב הארץ-ישראלי לא תקבל גיבוי
בינלאומי; כוחות צה"ל פעלו בנחישות רבה, תוך נכונות לחרוג במידה מסוימת מן
ההגבלות הנ"ל. הירדנים שהרגישו בנחישות זו ניתקו מגע ונמנעו מלחימה עיקשת.
כנזכר לעיל, כעבור שבועיים, ב־23 במאָרס, נחתם הסכם שביתת-הנשק עם
לבנון. כעבור אחד-עשר יום, ב־3 באפריל, נחתם הסכם שביתת-הנשק עם ירדן, לא
לפני 'שממשלת בגדד מילאה [באורח רשמי את] ידי עבר-הירדן לדון בשמה בענייני
המשולש [השומרון], וכוחות עיראק יסוגו [מארץ ישראל]',⁸² ולא לפני שממשלת
ירדן הסכימה להעביר אל תחום הריבונות הישראלית את עמק תענך הצפוני, את כל
מרחב ואדי עארה ואת שטחי 'המשולש הקטן' - מברטעה (בצפון) עד כפר-קאסם
(בדרום), לבד מקלקיליה וטול-כרם.⁸³

80. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, עמ' 972.

81. פקודת אג"ם/מת"ם, 4 במאָרס 1949, בחתימת רבי-סרן מאיר דוידזון, בשם סגן-אלוף שמעון
אבירן, ראש מחלקת המבצעים.

82. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, 27.3.1949, עמ' 983.

83. 'הסכם ממלכת ירדן ההאשמית-ישראל', ספר החוזים למזרח התיכון, עמ' 45-47; 'ימימה
רוזנטל (עורכת), תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, 3, ירושלים תשמ"ג, מפה
מול עמ' 346, עמ' 714-716.

המשא ומתן על הסכם שביתת-נשק בין ישראל לסוריה נמשך מ־5 באפריל עד 20 ביולי 1949. הדרשה האולטימטיבית הישראלית, על פי הנחיית בן-גוריון, הייתה שהסורים יפנו קודם כל את אל-חמה ואת המובלעת שהצליחו לכבוש במשמר-הירדן, וייסגו אל קו הגבול הבינלאומי הקודם בין סוריה וארץ-ישראל, 10 מטרים ממזרח לאגם החולה, לנהר הירדן ולכנרת. הנשיא החדש של סוריה, קולונל חוסני זעים, שתפס את השלטון בהפיכה צבאית, ב־30 במארס, הפתיע את בן-גוריון ועוזריו המדיניים והצבאיים, בהעבירו מסר ברור שהוא מוכן להורות על פינוי הצבא הסורי ושהוא אף נכון לחתום על הסכם שלום מלא עם ישראל, אלא שהוא דורש כי קו הגבול בין ישראל לסוריה יעבור באמצע נהר הירדן, ובתוך הכנרת ואגם החולה. משמע - תמורת שלום מלא דרש השליט הסורי שותפות מלאה בזכויות על השימוש במימי הירדן. נשיא סוריה אף הבטיח, כי מדינתו מוכנה לקלוט וליישב בתוך גבולותיה 300 אלף פליטים פלסטינים. בן-גוריון עמד על כך שהסורים ייסגו, לאלתר, אל הגבול הבינלאומי ויחתמו על הסכם שביתת-נשק עם ישראל; רק אחר כך תהא ישראל מוכנה לדון על שלום-קבע. אם הסורים לא היו מסכימים לסידור הזה, היה בן-גוריון מוכן להורות לצה"ל 'לגרש הסורים משטח המדינה'.⁸⁴ היו בין נציגי האו"ם וארצות-הברית שחשבו כי ישראל מחמיצה 'הזדמנות בלתי-חוזרת לבוא לידי הסכם לאורך ימים עם הסורים'; וממשלת ארצות-הברית אף רמזה 'שקו המים הוא יותר הגיוני מבחינה צבאית[?]' ופוליטית מאשר הגבול הבינלאומי הנוכחי.⁸⁵ אין ספק שחוסני זעים רצה לנצל את ההישגים הצבאיים הטריטוריאליים של הסורים במשמר-הירדן, באל-חמה ובחאן א-דוויר (ממזרח לקיבוץ דן), כדי לשפר בהרבה את מאון משק המים בדרום סוריה; מאידך, הוא ידע שהצבא הסורי לא יוכל למנוע את צה"ל מלסלקו בכוח, לפחות ממשמר-הירדן; וכדי למנוע מפלה צבאית קיבל לבסוף את דרישת ממשלת ישראל. עמדת בן-גוריון התבססה הן על היות מימי הירדן חיוניים ביותר לפיתוחה העתידי של ישראל, והן על יכולתו של צה"ל לנצל את עובדת קיומה של שביתת-הנשק עם מצרים, ירדן ולבנון, כדי לרכו את הכוחות הישראלים הדרושים ולגרש את הסורים ממשמר-הירדן. דומה כי תהא זו טעות לקבוע שישראל החמיצה, אז, סיכוי בטוח לחתום הסכם שלום קבוע עם סוריה, מה גם שחוסני זעים נרצח בהפיכה צבאית ב־14 באוגוסט 1949, ושלטונו הוחלף בשלטון צבאי אחר בעל אוריינטציה פוליטית שונה.

ה'אני מאמין' המדיני המסכם

הנושא הבעייתי ביותר בפרשת סיומה של מלחמת העצמאות מתמקד, ללא ספק, בהסכם שביתת-הנשק עם ירדן, שהותיר בידי המלך ההאשמי את המרכז ההררי של

84. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, 16.4.1949, ראה את הנוסח המדויק בתעודות ישראל, 3, עמ' 526, הערה 1 לתעודה 285. נוסח זה מופיע גם ביומן המלחמה, ג, עמ' 993, אלא שבטעות הוא מיוחס לתאריך 16.6.49 בעוד שהוא נכתב ב־16.4.49. ראה גם מוסף השלמות ותיקונים ליומן המלחמה, עמ' 22.

85. א' רבינוביץ, השלום שחמק, ירושלים 1991, עמ' 59-97.

ארץ-ישראל המערבית ואת החלק המזרחי של ירושלים. הוויכוח העמוק והמר שהתחולל בעניין זה בא לידי ביטוי בהיר מאוד בדיון שהתנהל בכנסת ב-4 באפריל 1949. ביום זה הביאה ממשלת ישראל את הסכם שביתת-הנשק בין ישראל וממלכת ירדן לאישור הכנסת, יום אחד לאחר חתימתו.

שתי סיעות אקטיביסטיות חשובות התנגדו באורח חריף לאשרור ההסכם: הסיעה השנייה בגודלה, מפ"ם, המייצגת המובהקת של השמאל הציוני, שלה 19 ח"כים; והסיעה הרביעית בגודלה, תנועת החרות, הנציגה המובהקת של הימין הציוני, שלה 14 ח"כים.

תנועת החרות דרשה מהכנסת לא לאשר את ההסכם והגישה הצעת אי-אמון כממשלת בן-גוריון, מפיו של חבר הכנסת מגנחם בגין, בוז הלשון: 'הכנסת מחליטה להביע אי-אמון לממשלת מר בן-גוריון נוכח העובדה, שממשלה זו תתמה על הסכם שיעבור עם עבדה של בריטניה, עם שליטה של המדינה המכונה את עצמה - ולחרפתנו הרבה, השם הזה מצא את אישורו במסמך רשמי, ונחתם על-ידי ממשלת ישראל - "הממלכה ההאשמית הירדנית" - והפקירה בידיו ובידי אדונו הבריטיים שטח גדול של החלק המערבי של המולדת'.⁸⁶ הצעת אי-האמון נדחתה ברוב של 64 (מפ"א, דתיים, פרוגרסיבים) נגד 15 ('חרות' וחבר הכנסת ילין-מור, נציג 'הלוחמים'), ובהימנעות מפ"ם, הציונים-הכלליים ומק"י.⁸⁷ מפ"ם דרשה מהכנסת לא לאשר את ההסכם, ובמקום זאת לאמץ את הצעת ההחלטה הבאה, שהגיש חבר הכנסת דב ברי-נר:

הואיל וחווה שביתת-הנשק בין ממשלת-ישראל וממשלתו של המלך עבדאללה משתמעת כהכרה בקיום 'הממלכה הירדנית ההאשמית', כלומר בשליטתו של המלך עבדאללה על שטחים שבעבר הירדן המערבי; הואיל וחווה שביתת-הנשק מכיל סעיפים אשר למעשה דנים מראש את סיפוחם של שטחי ארץ-ישראל המערבית ושל העיר ירושלים לממלכת עבדאללה; הואיל וסיפוחים אלה משמעם התפשטות של האימפריאליזם האנגלו-אמריקני על חלק מארץ-ישראל, באשר ממלכת עבדאללה אינה אלא מדינה ואסאלית שהתחייבה להרשות הקמת בסיסים זרים בכל שטח הנכלל בגבולותיה - הואיל וחווה זה מייצג את עובדת חלוקת הארץ, דוחה הכנסת את חווה שביתת-הנשק שנתתם ברודוס ביום שלישי באפריל שנה זו.⁸⁸

הצעת מפ"ם נדחתה ברוב של 68 (מפ"א, דתיים, פרוגרסיבים, ציונים-כלליים) נגד 19 (מפ"ם, מק"י) ובהימנעות תנועת החרות.⁸⁹ הכנסת אישרה אפוא את הסכם שביתת-הנשק עם ירדן, ובעצם את המדיניות

86. דברי הכנסת, I, ישיבה כ', 4.4.1949, עמ' 309.

87. שם, עמ' 310.

88. שם, עמ' 309.

89. שם, עמ' 310.

והאסטרטגיה המתוננת של דוד בן-גוריון. אולם, יותר מן ההחלטה עצמה, ראוי לסכם מאמר זה במספר קטעים מנאום התשובה שנשא ראש הממשלה לפני קיום ההצבעה, בתגובה למתנגדי ההסכם.⁹⁰ נאום זה מציג את ה'אני מאמין' הבסיסי של בן-גוריון בתום מלחמת העצמאות, והוא מהווה את התשתית הרעיונית והמדינית של ההחלטות הנ"ל:

... מדינה יהודית או שלימות הארץ. ובכן, שלימות הארץ, מה פירושה? שני עברי הירדן או העבר הזה [המערבי] של הירדן? ... ובכן, מדינה יהודית בלי דירי-אסין [בלי השמדת הפלסטינים או גירושם] בכל הארץ יכולה להיות רק בדיקטטורה של המיעוט [היהודי]. ... ואני מדבר לא על מדינה יהודית בדמיון ... אלא במציאות. ומדינה יהודית במציאות ... ואפילו רק במערב ארץ-ישראל, בלי דירי-אסין, מדינה דמוקרטית לא תיתכן ... כי מספר הערבים במערב ארץ-ישראל הוא יותר ממספר היהודים. - ודירי-אסין - איננה הפרוגרמה שלנו! ... והדיבור על שלימות הארץ, אם זאת אינה מליצה תפלה ... פירוש הדבר מאנדאט בינלאומי על ארץ-ישראל. ... נאמנות בינלאומית או איזו צודה אחרת. ...

ועמדה השאלה, והיא עומדת: המשולש [השומרון] וחברון. ... נניח כרגע, שהיינו יכולים מבחינה צבאית ... לכבוש את המשולש ואת כל [הר] חברון. ... ונניח, שבדרך צבאית יכולים אנו לכבוש את כל מערב ארץ-ישראל. ואני גם בטוח בכך. ואז מה יהיה? נעשה מדינה אחת. אלא שהמדינה הזאת תרצה להיות דמוקרטית, יהיו בחירות כלליות - ואנחנו נהיה במיעוט. (קריאות ביניים: יש יהודים בעולם) כן, אך לעת-עתה הרוב יעשה חוק שלא יבוא יהודים לארץ ...

ובכן, כשעמדה שאלת שלימות הארץ בלי מדינה יהודית, או מדינה יהודית בלי שלימות הארץ - בחרנו במדינה יהודית בלי שלימות הארץ.

90. שם, עמ' 306-307.